משנה · אחרונים · תוספות יום טוב · סדר קדשים

תוספות יום טוב על משנה מדות

רבי יום טוב ליפמן הלר הלוי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

תוספות יום טוב על משנה מדות

רבי יום טוב ליפמן הלר הלוי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/תוספות-יום-טוב-על-משנה-מדות/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה 202611200317-v39 של הספרייה.

תוכן העניינים

משנה מדות, הקדמה 4
פרק א 5
משנה א 5
משנה ב 6
משנה ג 6
משנה ד 7
משנה ה 7
משנה ו 8
משנה ז 9
משנה ח 9
משנה ט 9
פרק ב 9
משנה א 9
משנה ב 10
משנה ג 10
משנה ד 14
משנה ה 14
משנה ו 15
פרק ג 17
משנה א 17
משנה ב 19
משנה ג 19
משנה ד 20
משנה ה 20
משנה ו 20
משנה ז 21
משנה ח 21
פרק ד 22
משנה א 22
משנה ב 22
משנה ג 22
משנה ד 26
משנה ה 26
משנה ו 27
משנה ז 29
פרק ה 32
משנה א 32
משנה ב 32
משנה ג 34
משנה ד 35

משנה מדות, הקדמה

לשון הרמב"ם:

הביא אחר תמיד מדות ואין בו ענין אחר אלא ספור שהוא זוכר מדת המקדש וצורתו ובנינו וכל ענינו. והתועלת שיש בענין ההוא כי כשיבנה ב"ב יש לשמור ולעשות התבניות ההוא והתכניות והצורות והערך מפני שהוא ברוח הקדש. כמו שאמר (ד"ה א כח) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל. עכ"ל.

ואף על פי שהבנין של עתיד יש בו שינויים ולא ישוו עם בנין בית שני. וכמו שיראה המעיין במשנה ובספר יחזקאל. והרמב"ם עצמו כתב בתחלת הלכות בית הבחירה. וז"ל: בנין שלמה כבר מפורש במלכים וכן בנין העתיד להבנות אע"פ שהוא כתוב ביחזקאל. אינו מפורש ומבואר. ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא. בנוהו כבנין שלמה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל. ע"כ.

הרי שאין בבנין בית שני. אלא מעין דברים המפורשים ביחזקאל. אבל לא ככל הכתוב בספר שם. ואני בהקדמתי לספר צורת הבית נתתי טוב טעם בזה על פי המדרש שנמצא בפירש"י דיחזקאל סי' מ"ג:

ראויה היתה ביאה שניה של עזרא [להיות] כביאה הראשונה של יהושע כו'. ובנין זה מאז היה ראוי להם כשעלו מן הגולה וגאולת עולם. אלא שגרם החטא לא היתה תשובתם הוגנת וכו'. ע"כ.

לכך אני אומר שלפי שלא היתה תשובתם הוגנת לא יוכלו למלאותו בכל חלקי הבנין כמות שהוא. לפי שאותו בנין מיועד לגאולת עולם שתהא הכבוד חונה לעולם. כענין שנאמר שם ושכנתי בתוכם לעולם. ומ"מ הואיל והיה ראוי להם. ראו כי טוב לבנות מעין אותו הבנין במקצת מן הדברים. עכ"ד שם.

ועכ"ז יפה כתב הרמב"ם שספור ענין בית שני. יש בו תועלת לעתיד מצד דברים רבים הדומים. וג"ז שהביא לראיה ממה שנאמר הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל. אע"פ שדוד הוא שאמר כן לשלמה בנו על בנין הראשון מ"מ יש ראיה ממנו. וכמו שבמ"ב פ' בתרא דסוכה [תנא] ומתקנין שם תיקון גדול העתקתי ששאלו בגמ' והכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל. ותירצו קרא אשכחו ודרוש וכו'. וכן עוד בגמרא פ"ו דזבחים (דף ס"ב) בבנין המזבח כמו שאכתוב לקמן רפ"ג. דשמעינן שהיה לבני בית שני לבנות כדמות הראשון אלא קרא אשכחו ודרוש. וממילא נראה שלעתיד לבוא יש לנו לבנותו כמו שהוא כתוב מיד ה' אשר השכיל דוד והיכא דכבר אשכחו קרא ודרוש שפיר ונבנהו כדדרשו. והיכא

דאנן ניקום ונשכח קרא נדרוש. נבנהו כמו כן. והרי רש"י בפ"ו דזבחים דף ס"ב בההיא דמזבח מפרש:

קרא אשכח ודרוש – [...] ושלמה לא הבין לדרשו והם דרשוהו. ע"כ.

[*ולשונו זה תמצא עוד לקמן פ"ג מ"א בד"ה וכשעלו כו'] וכן אנחנו כשנזכה לבנות בנין העתיד יגלה הקב"ה עינינו ומלאה הארץ דעה את ה' ולהבין הסתום בדברי יחזקאל ונבנהו אבל מ"מ צריך לספור בנין השני שכן רוב ועקרי הבנין מיוסדים בתבנית ה' אשר השכיל לדוד ולא ימוט. אלא מה שיזכנו האל יתברך לדרוש עוד מן המקראות מצורף לזה שע"י הסיפור הזה של בית שני אנו יכולים לדרוש ולהבין בבנינא דיחזקאל. ואילו לא חיה זה הספור נכתב בספר. לא מצאנו ידינו ורגלינו באותו הבנין העתיד שיבנה במהרה בימינו:

פרק א

משנה א

בשלשה מקומות כו'. רישא שנויה עוד בריש מסכת תמיד וע"ש:

שומרים. פי' הר"ב כל הלילה וכ"כ הר"ר שמעיה. וכן ל' הרמב"ם בפרק בתרא מהלכות בית הבחירה. ואין נראין דברי המפרש למסכת תמיד שכתב שיהו שומרים יום ולילה:

בבית אבטינס. עמ"ש בסוף מכילתין על לשכת העץ. שם תמצא מקום לשכה זו לשכת בית אבטינס:

והלוים בעשרים ואחד מקום. כתב הר"ב שבכ"ד מקומות כו'. כדכתיב בד"ה סי' כ"ו [י"ז]. [*ובסוף הפרק כתב הר"ב עוד. שגם במקומות ששמרו הכהנים. היו הלוים ג"כ משמרים. ע"ש]:

פנותיו. אנגל"ש למקום שכלה החומה ומתחלת חומה לשון המפרש דתמיד [ריש] דף כ"ז:

על ה' שערי העזרה. כתב הר"ב ואפי' לדברי האומר לקמן ז' שערים היו. מודה שלא היה משמר אלא על ה'. דתרי מינייהו לא צריכי שימור. גמרא דתמיד דף כ"ז. ופירש בכאן הר"ר שמעיה לפי שהיו תכופין לשאר השערים:

[*העזרה. ותיבת עזרה פי' בפ"ב מ"ו]:

על ד' פנותיה מבחוץ. כתב הר"ב לפי שאין ישיבה כו'. לפיכך היו השומרים בפנות העזרה. וכן השומרים בשערי העזרה. שומרים מבחוץ. ומבחוץ דקתני פי' הרר"ש כלומר ואלו ואלו מבחוץ:

בית הכפורת. והכי תנן ר"פ בתרא ובערוך בית קדש הקדשים נקרא בית הכפרת. ע"כ. וכן בכתוב ד"ה [א'] כ"ה [י"א] ועל שם ששם הכפרת בכרובים לתבנית המרכבה:

משנה ב

איש הר הבית. שר. כמו אליכם אישים אקרא (משלי ח') ל' המפרש דתמיד סוף דף כ"ז וכ"פ הר"ב במ"ג פ"ק דיומא:

היה מחזר. בכל לילה ולילה על כל משמר ומשמר והיה לו מפתחות הר הבית כ"כ המפרש דתמיד שם. ור"ל לאפוקי משמרות הכהנים ושמו יוכיח ולפיכך צדקו דברי השלטי הגבורים [שחבר החכם הר"ר אברהם רופא ממנטוב"ה] במה שהשיג בפ' ל"ו על דברי הר"ב שכתב בפ"ה דשקלים על הפקיע להלקות כהנים והלוים. שלא מצינו כהנים לוקים:

והם אומרים בירושלים. הרמב"ם סוף הלכות בית הבחירה:

משנה ג

שני שערי חולדה מן הדרום. נכנס בדרום מהטעם שיתבאר ר"פ דלקמן. ושמם זה יתכן לומר שעל שם חולדה הנביאה נקראו כן. ואפשר שז"ש מלכים ב' כ"ג והיא יושבת בירושלים במשנה. היינו בתוך שער זה שהוא משנה ששנים הם ברוח זו. משא"כ ברוחות האחרות. ואע"פ שנאמר בירושלים ואלו הן בהר הבית ירושלים כולל הכל. ומה שהיו בכאן שני שערים לפי שרוב תשמיש הר הבית בדרום כדתנן בר"פ דלקמן. נ"ל:

קיפונוס. לא ידעתי לו טעם. ובשלטי הגבורים פ"ג חשב שהוא לשון יון. ועניני עבודת הגן שאפשר שהיה שם גן של ורדים מחוץ להר הבית [*וכאותה ששנינו בפ"ב דמעשרות מ"ה] ובפ' פ"ז הזכיר לשון רש"י על כפת הירדן שבפטום הקטורת. שכתב רש"י גנת ורדין היתה בירושלים נקרא הורד ההוא כפה כו'. אע"פ שבפי' כפה אינו מודה לו לרש"י אין כאן מקומו. והא דהולך לו מדרום למערב. ואינו מקיף דרך ימין. בחושבנא בעלמא לית לן בה. כמ"ש משמא דגמ' בפ"ג דתמיד מ"ג:

טדי. בדל"ת כ"כ הרר"ש. וגם בערוך הביאו בערך טדי בדל"ת ולא פי' כלום [*והרד"ק בפי' יחזקאל סי' מ'. כתב שהוא שם אדם. ואשתמטתיה] פסקי התוס' שכתבו וז"ל טדי. פי' הצנע כמו בטעמים יטידוך [*היינו בפיוט שחרית דיו"כ המתחיל כי אדוקי וכו'] שידברו בצניעותיך א"נ לשון פיוט. כמו הני טיידי ופיוטי רגילי בהו קמי ריש גלותא. ע"כ. ולפי' הראשון ניחא שנקרא כן לפי שלא היה משמש כלום. ואף לראב"י בסוף פרקין שבעל קרי היה יוצא בו היה ג"כ לצניעות שלא ירגישו בו כי שם אין עוברים ושבים. אבל לפי' השני לא ידעתי למה נקרא כן [*ואולי שהפייטנים באותו שער היתה להם

לשכה שבה מלמדים ללוים נגוני המזמורים. כי יש לכל מזמור ניגון מיוחד. והראב"ע מפרש כן לכל התחלת מזמור כמו למנצח על מחלת שהוא על ניגון הפיוט המתחיל מחלת. וכן על השמינית. וכל כיוצא בהם. נמצא שצריך לימוד לכל מזמור כפי הניגון שמיוחד עליו. והנה זכיתי מהשי"ת לקנות ספר הראב"יה. ובסופו כתוב סדר בנין בית שני. ונכתב שם טרי ברישׁ וכתב שער טרי שני אבנים זקופות כזה ח ולכך נקרא טרי פי' מוצב. עכ"ל. ולא הבינותי לפירושו זה. ועוד עמ"ש במ"ב פרק דלקמן]:

לא היה משמש כלום. אלא בעל קרי היה יוצא לראב"י כדמפרש בשלהי פרקין. הרר"ש. ועיין בפ' דלקמן מ"ב:

שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה. עיין בפי' הר"ב במ"ט פי"ז דכלים:

כהן גדול השורף את הפרה. כתב הר"ב מתני' ר"מ היא וכו' וכ"כ הרמב"ם. אבל במ"ח פ"ג דפרה דתנן נמי כ"ג פי' הר"ב שלפעמים נעשה בכ"ג משה"ה תני ליה אע"פ שכשרה אף בכהן הדיוט. והרמב"ם פי' שם שבתמידית היתה נעשית בכ"ג אע"פ שכשרה בכ"ה. ועמ"ש שם:

משנה ד

שבעה שערים היו בעזרה כו'. עיין לקמן ספ"ב ומ"ג פ"ו דשקלים:

[***שער הדלק**. פי' הר"ב על שם שהיו כו' עצים וכו' והראבי"ה כתב שמעתי שהיו מביאים דרך אותו השער אש של הדיוט ע"ג המזבח]:

שער הבכורות. כתב הר"ב ששם היו מכניסים הבכורות ששחיטתן בדרום. כלומר ששחיטתן אף בדרום בכל מקום בעזרה לאפוקי קדשי קדשים ששחיטתן בצפון. ואכתי קשיא לי כל קדשים קלים שחיטתן בכל מקום בעזרה והיה להם להכניסם לשם. וי"ל דבכורות מתנה לכהן הן משא"כ קדשים קלים שהם לבעליהם. ומש"ה נתייחד שער לבכורות:

שער המים. כתב הר"ב כדכתיב בספר יחזקאל וכו'. והיינו טעמא דאמר ראב"י במשנה דספ"ב. אבל ת"ק יהיב טעמא אחרינא התם. ובפ"ו דשקלים מ"ג. ולמאי דגרס לקמן בדברי ראב"י וכן כו' נראה דלא פליג אלא מוסיף. וכי הא דפירש הר"ב בפ"ג משנה ד':

שער נקנור. כתב הר"ב מפורש במסכת יומא. פ"ג משנה י':

משנה ה

שהכהנים שומרים מלמעלן והלוים מלמטן. כדכתב הר"ב במשנה ט' וע"ש:

משנה ו

כקיטונות הפתוחות לטרקלין. ל' הר"ב כחדרים קטנים וכו'. וז"ל הרמב"ם כדמות בתי השינה שיש בטירות המלכים שהוא בית קטן בתוך בית גדול והוא מה שאמר כקיטונה הפתוחה לטרקלין וכבר בארנו פעמים טרקלין שהוא בית המלכות [עיין בפי' הר"ב משנה ד' פ"ו דב"ב] וקיטון מקום בית השינה שישנים בו בזמן הקיץ. תרגום קיץ קייטא. ע"כ:

[*ו**ראשי פספסים**. כתב הר"ב ראשי קורות יוצאות מן הכותל עד המקום שהוא קדש. כלומר ראשי קורות היו במקום שהוא חול והיו מגיעים עד המקום הקדש ולא במקום הקדש. משום איסור דלא תטע וגו' כל עץ אצל מזבח כמ"ש הר"ב במשנה ג' פ"ק דתמיד. ועיין בפרק דלקמן משנה ו'. ועוד עמ"ש בפרק אחרון משנה ד' בד"ה אבא שאול כו'. ופי' לשון פספסים תמצא בפרק דלקמן שם]:

לשכת טלאי קרבן. כתב הר"ב שהיו שם טלאים מבוקרים לתמידין כדתנן בערכין פרק ב' משנה ה':

דרומית מזרחית. היא היתה לשכת לחם הפנים וסמוכה לעזרה ונמצאת שהיתה מקודשת אתיא כמ"ד אפייתן בפנים בפרק י"א דמנחות ע"ש במשנה ב'. [*ומ"ש הר"ב בית גרמו. עיין רפ"ה דשקלים]:

מזרחית צפונית. בה גנזו בית חשמונאי כו' כתב הר"ב ובמס' שקלים [פ"ה] [מ"ג] ובמס' תמיד [פ"ג] [מ"ג] קורא לה לשכת החותמות וכ"כ הרמב"ם. והא ודאי דלמאי דתנן התם דלשכת טלאים צפונית מערבית ואחריה קא חשיב לשכת החותמות כשאתה מקיף דרך שמאל מבחוץ וכדכתיבנא התם הרי היא לשכת החותמות שבצפונית מזרחית סמוכה ללשכת טלאים אבל קשיא מ"מ דאח"כ קא חשיב לשכת בית המוקד. והיא בית הטבילה דהכא. ועל כרחינו עומדת בין החותמות לטלאים. שהרי היא ג"כ מערבית והיאך קא מני לה בין החותמות ללשכת בית לחם הפנים. הלכך שפיר מלתא קמאי דהתם גרסינן במשנה איפכא ואחת לשכת בית המוקד ואתת לשכת החותמות. ומ"מ לא שלחתי שם יד להגיה כן בספר. לפי שהתוס' בפ"ק דיומא דף ט"ז גרסי ג"כ כגי' הספרים. דרמו אהדדי. דהכא קאמר שבאחת גנזו בית חשמונאי כו'. והתם קאמר דשאר שתי לשכותיה הוו לשכת החותמות ולשכת בית המוקד. ותירצו דטובא איכא לשכות [וה"נ] כלים שמשמשין שנים ושלשה דברים. ע"כ:

משנה ז

שנים שערים היו לו לבית המוקד כו'. בגמרא ריש מסכת תמיד כיון דב' שערים היו לו. אמאי לא קא חשיב ריש פירקין דהכא ודהתם אלא חד שומר ומשני אמר אביי כיון דגבי הדדי הוו קיימי [זה כנגד זה א"נ דסמיכי אהדדי] סגי להו בחד שומר דוי [רואה] להכא ודוי להכא. ואאכסדרה דשער הנצוץ דמתני' ה' לא פריך מידי דהתם לא תנן אלא פתח היה לה לחיל וא"צ שמירה כמו שער:

משנה ח

בית המוקד כיפה ובית גדול כו'. משנה זו שנויה בריש תמיד וע"ש:

משנה ט

*[**אמה על אמה**. בארץ וטבלא עליו לשון הרר"ש]:

הגיע זמן הנעילה הגביה את הטבלא כו'. לפי הנראה ממשנה זו שהיו צריכי' מפתחות לסגור הדלתות והיו מנעולי דלתותיהן בלי ספק דומים למנעולים הנקראים בל' ערבי אקפ"ל אלול"ב ובלע"ז קאדינו"ש דטורנ"ו

) **שעושים אותם אצלנו ואינם סוגרים**. אלא במפתחותיהם שבהם נפתחים הרמב"ם:

[*[**הגביה את הטבלא**. הכהן השוער. הרר"ש:

נתן. בן לוי כסותו עליה חזר וישן לו. כך לשון הרר"ש ואין אלו בעיני אלא דברי תימה שהרי אין בן לוי ישן אלא מבחוץ וגם הוא בעצמו הרי פי' לעיל בסמוך הגביה כו' הכהן השוער ולמה א"כ לא יהיה הכהן ההוא הגומר לכל הצריך ומסתעף מהנעילה וגם כפי הנראה לא היה יכול בן לוי ליכנס מכיון שנגמר נעילת השערים וגם לא היה עוד בן לוי מבפנים לסיבה זו בעצמה אא"כ שנאמר שהיה להם מקום ליכנס לשם מפני הצורך וכל זה דוחק. וכדברי נבואה וללא צורך]:

אירע קרי כו'. גם זו שם שנויה וע"ש:

פרק ב

משנה א

[*[**הר הבית**. עיין במשנה ח' פ"ג דתענית]:

רובו מן הדרום מיעוטו מן המערב. שכל רוחב העזרה הוא קל"ה מצפון לדרום כדתנן ר"פ בתרא ונמצא שהנותר מהר הבית בשתי רוחות הללו היא שס"ה אמה [וכל אורך העזרה מן המזרח למערב קפ"ז] שבעזרה הפנימית אנן קיימין ואין ע"נ בכלל וכן הם דברי הרמב"ם פ"ה מהל' בית הבחירה. וכבר כתבתי בפ"ג דסוטה משנה ד' דע"נ בכלל

הר הבית נמצא שבאלו שתי הרוחות הנותר מהר הבית. הוא שי"ג כשתחלק שס"ה ותתן דרך משל לדרום מאתים וחמשים. ישאר לצפון קט"ו. וכשתחלוק שי"ג ותתן דרך משל רי"ג למזרח ישאר ק' למערב הנה רובו לדרום מאתים וחמשים. שני לו נמזרח רי"ג. שלישי לו מן הצפון קט"ו. מיעוטו מן המערב ק':

מקום שהיה רוב מדתו שם היה רוב תשמישו. יפה פי' בעל שלטי הגבורים שכתב שהוא על לשכות הרבה ובתים שהיו עשוים באמת ויושר למשמשי הבית נוסף על הלשכות שנאמרו במשנה כי אותן לא יספיקו ובפכ"ה מספרו עמד למנין וחשב ומנה אותן שלשים ואני אומר לסיוע לו שכן נמצא בבנינא דיחזקאל [מ' י"ז] (ובמספר) שלשים לשכות אל הרצפה (שבחצונה). ועוד נסתפק בשל לשכות שמן הראוי [שיהיה] לשכה לכל אחד מט"ו הממונים שברפ"ה דשקלים כשירצו ללון בהר הבית. ואמר שעל תשמישי אלו הלשכות השלשים או מ"ה אמרו שרובן בדרום כו'. אבל שגגה יצאה מלפני השליט בפ"ב כשכתב שם שאמצע הר הבית לא היה מסוכך מפני המזבח שהיה גלוי לשמים. והרי אין מזבח אלא בעזרה. אבל בלאו הכי ודאי שאין הר הבית מכוסה שלא היה מסוכך אלא ע"ג האצטבאות [*כאותה ששנינו במשנה ה' פ"ק דפסחים] והן בצדדים סביב לא באמצע. וטעמא שהיה רובו מן הדרום יראה לפי ששם היתה כניסת כל אדם מהעיר שהיא בנגב ככתוב ביחזקאל. ולפיכך ראוי שתהיה רוב התשמיש במקום הראשון שבו נכנסים. שני לו מן המזרח. שכן מקיף דרך ימין [*וברוך ה' שכיונתי רובו מן הדרום לראבי"ה דלקמן בד"ה לפנים וכו']:

משנה ב

נכנסין דרך ימין וכו'. פי' הר"ב כגון הנכנסין דרך שערי חולדה שהן מן הימין מקיפין דרך שער הטדי. וקשיא לי. דהא במשנה ג' פ"ק תנן דלא היה משמש כלום. והרי עכשיו שמושו כמו שמוש שערי הדרום אלא שבדרום היתה הכניסה וכאן היציאה. ולא עוד אלא שבדרום היו שני שערים לכניסה וכאן זה השער האחד היה משמש יציאת נכנסין בשני השערים. וע"ק דהא תנן התם דאלו ב' השערים שבדרום היו משמשין כניסה ויציאה. וז"ל הרמב"ם בפירושו כפי א"י כשנכנס הנכנס משער שושן. אינו הולך על שער חולדה אלא לצד שער טדי. וכן תקיש לכל הנכנס על שאר מהשערים. ע"כ. ומעתה אין כאן יציאה כלל לשער טדי אלא לסימנא בעלמא נקטיה:

משנה ג

לפנים ממנו סורג [*כתב הראבי"ה [בספרו שכתבתי פרק דלעיל משנה ג'] **ונראה שהסורג היה מקיף לכל צדדין למזרח**. ולצפון. למערב. ולדרום. וכן החיל. דהא כל אחד

ואחד יש בו מעלה מחברו. כדמפרש בריש מסכת כלים ורוב תשמיש היה מן הדרום שהוא לצד העיר. ולמה היה צריך לעשותו במזרח טפי מבשאר רוחות. ותו דקתני בפרק דלעיל שבצפון שער ניצוץ כו'. עד ופתח היה לו לחיל אלמא דהחיל היה נמי בצפון. ותו דהנך י"ג השתחויות שכנגד הי"ג פרצות. ובסוף (מכילתין) [פרקין] תנן אבא יוסי בן חנן אומר כנגד י"ג שערים ואמר בשקלים [פ"ו ע"ג] דכנגדן ממש של שערים במקום [שערים] י"ג היו (שכן) השתחויות י"ג וכי היכי דההוא כנגדן ממש במקומן ה"נ י"ג דסורג במקום שגדרום ממש היו משתחוים. ולפי זה הסורג היה הולך סביב סביב הקיפו. ולא היה פתוח ופרוץ אלא לצד מזרח ומשום חיזוק ושמירה ובאו בני יון ופרצו י"ג פרצים בסורג. כנגד י"ג שערי (מזרח) [עזרה] שיוכלו ליכנס בכל צד לעזרה בהרווחה. ושוב חזרו בית חשמונאי וגדרום כו'. עכ"ל. ובפירוש הר"ב דס"פ. ובשקלים פ"ו אינו כן. אלא מ"ד די"ג השתחויות כנגד י"ג פרצות לא ס"ל שהיו רק ז' שערים. וכן הוא להדיא שם בירושלמי. וצ"ל דלהראבי"ה גירסא אחרת בירושלמי:

גבוה י' טפחים. כתב הכ"מ בפ"ה מהלכות בית הבחירה בשם הרא"ש שהסורג נעשה לטלטול שבת ולזה היה גבוה י' טפחים כדין כל מחיצה. דהיקף הר הבית לא מהני דהר מוקף ולבסוף [ישב] דלא מהני ע"כ. ואני תמה דהא בספ"ה דפסחים תנן יצתה כת הראשונה [עם פסחם] וישבה לה בהר הבית שניה בחיל ואי איתא דהיקף הר הבית לא מהני היאך טלטלו פסחיהם לשם ולכן נ"ל דלטלטול לא היה צריך שום דבר לפי שמן התורה כל מה שהוא מוקף בד' מחיצות הוא רה"י גמור. כמ"ש ברפי"א דשבת. ושבות במקדש לא גזרו. ועוד כיון שהיה שם לפנים מהר הבית מקום לשמור שם שומרי המקדש למה לא יקרא הוקף לדירה מעיקרא. וכ"ש שלפנים הימנו העזרה עם כמה לשכות לכהנים ולוים עובדי עבודת הקדש. ואמנם בטעם בנין הסורג היה אפשר לומר. שהוא לחוץ בין כת לכת דבפסחים. אלא שאין נ"ל שיהיה הבנין הזה מפני כן. דבשלמא כי הוה הבנין בלאו הכי. היו מתחלקים בין אלו ההבדלות וחלוקות. אבל לעשות בנין בשביל כן לכתחלה זה אינו מן הנראה. כי לאיזו טעם היו צריכין הבדל בין כת לכת. אבל מה שנ"ל בזה הבנין של הסורג. הוא מה שכתבתי כבר בס"ד בספר צורת הבית סי' נ"ב שהוא לתת מקום והבדל בין העובדי כוכבים הנכנסין להתפלל בבית ה' ובין ישראל כאותה ששנינו בפ"ק דכלים [מ"ח] החיל מקודש ממנו שאין עובדי כוכבים וטמא מת נכנסין לשם. וממשנה זו הקשיתי לשאול על הר"י אברבנאל שבפירושו ליחזקאל כ' וז"ל העזרה החיצונה הראשונה. אמרו חכמים ז"ל שבבית שני היה עזרת נשים ושבנו אותו גזוזטראות וראיתי אני בפירושי חכמי הנוצרים שהיתה העזרה הראשונה מיוחדת

לנכרים להתפלל בבית ה'. וכמ"ש שלמה בתפלתו. וגם אל הנכרי וגו'. ונראין דבריהם לדעתי כי הנה לעתיד לבא ייעדו הנביאים שילכו עמים רבים אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב לקבל תורתו ולכן היה ראוי שייוחד אליהם מקום מיוחד חיצוני ויותר מרוחק מהקודש ואולי שעל אותה עזרה תהיה עלייה מוקפת גזוזטרא לנשים כדבריהם ותהיינה רואות מלמעלה והנכרים בעזרה מלמטה וכו' עכ"ל. ואילו זכר ולא שכח מתני' דכלים. לא היה כותב שהמקום המיוחד ההוא היה בע"נ שהרי אף בחיל היו נמנעים מלכנס. ולומר שבשעה שידם תקיפה נאמרו הדברים הללו זה א"א בשום פנים שאם ידם תקיפה מי יעצור בהם ומי יציב גבולות עמים לשום להם יד ומקום גבול וחוק בל יעבורו. ועוד שמשמעות דברי חכמי הנוצרים עצמם שהיה להם מקום מיוחד שהוא מדעת ישראל. ולומר שפשר דבר נעשה ביניהם כשידם תקיפה. גם זה אינו נראה. אלא העיקר שאף חכמי הנוצרים לא אמרו אלא בהר הבית עד החיל שהמקום ההוא היה מיוחד להם. וזה שקראו עזרה הוא שם מושאל בלבד. ובין כך ובין כך לדעת משנתינו שהיא העדות הנאמנה. לא היו עובדי כוכבים רשאים ליכנס בחיל ולפיכך נעשה הסורג. ובמהדורות שבספר הנזכר הוספתי תת טוב טעם שבשביל כן היונים פרצו בו פרצות הואיל ונעשה להבדיל אותם מבוא יותר פנימי. ולכך כשחזרו ישראל וזכו לגדרם תקנו על כל גדר השתחויה להודות לה' כי טוב. ואע"פ שזה האמת והצדק וכמו שאוכיח עוד להלן. עכ"ז אין על הרא"ש להתלונן כי דבריו סמוכים באמת ויושר על דעת הרמב"ם שבפ"ה מהל' ב"ה כתב וז"ל לפנים מן הסורג החיל גובהו י' אמות ועליו הוא אומר בקינות ויאבל חיל וחומה זו חומת עזרה. וכתב כך ג"כ בפירושו בפ' דלעיל משנה ה' חיל הוא חומה שסובבת כל העזרה מבית לחומת [הר] הבית. ע"כ. ומעתה אין תלונה על הרא"ש כלל שמה שהקשיתי לשאול מההיא דפסחים היאך יצתה כת הראשונה להר הבית מתישב עכשיו שפיר. לפי שחוצה מן החיל היה הסורג ושם ישבו בין החיל והסורג. וגם אין תמיה מה צריך לתקון הסורג מצד הטלטול והלא אין שבות במקדש שמצינו בכמה שבות שלא התירו וכמ"ש בסוף עירובין. אבל על הרמב"ם עצמו תלונתינו לפי שמשנתינו לא אמרה בחיל גבוה. כמו שאמרו בסורג. והא דאמר שעליה נאמר בקינות ויאבל חיל וחומה וכתב הכ"מ שהוא מפ' כיצד צולין. אומר אני שלא זו שאינה ראיה לדבריו אלא אף זו שמשם סתירה גמורה דהכי איתא התם דף פ"ו עובי החומה היכי משכחת כלומר שראשה תהא שוה לקרקע העזרה ותהא מוקדשת כמוה. ומשני משכחת לה בבר שורא דכתיב ויאבל חיל וחומה ואמר ר' אחא ואי תימא ר' חנינא שורא ובר שורא הא קמן דחיל הוא סמוך לקרקע העזרה וכן פירש"י בר שורא חומה קטנה לפנים מן חומה גדולה

והיא נמוכה ושוה לקרקע גובה העזרה שקרקע העזרה הולך וגבוה ועולה במעלות. ע"כ. והיה זה לדעתי לחזוק הקרקע שלא יפול העפר ממנה [*ויזיק לחומה הגדולה] מ"מ למדנו שהחיל שבכתוב הוא מבפנים לחומת העזרה סמוכה יותר לקרקעית העזרה. ואין לומר שזו דעת הרמב"ם שבמשמע לשונו שבפירושו. שהחיל חוצה לחומת העזרה. ועוד ברפ"ו מה' ב"ה נראה ג"כ מדבריו שסובר שמקום יש חוצה לעזרה ונקרא חיל. אלא שלדבריו נקרא כן ע"ש חומה נמוכה שלפניו. וזה אינו כפי הגמ' שכתבתי. אלא שהחומה הנמוכה שבכתוב לפנים מחומת העזרה היא. ואע"פ שאפשר ג"כ לומר שהיא חוצה לחומת העזרה. ושחומת העזרה לפנים מזו החומה. מ"מ היא עשויה עכ"פ סמוך לה מאד דהיינו ממש בקרקעיתה שוה לה ולחזוק כמ"ש. ועיין במשנה ז' פ"ד. לכן נראין יותר דברי הר"ב שהחיל אינה חומה כלל. אבל הסורג הבדיל אותו מהר הבית. והיינו דלא תנן בו שום גובה כמו דתנן בסורג. לפי שאין שם החיל אלא למקום שבין הסורג לעזרה בלבד. וחיל שבכתוב דקינות נאמר על חומה שהיתה סמוכה מאד לקרקע העזרה להחזיק הקרקע שלא תפול ממנה עפרורית ותפול החומה הגדולה:

וגזרו כנגדם י"ג השתחויות. עיין בסוף פירקין:

ושלחה חצי אמה. פירש הר"ב משך רוחב המעלה. וארכה בכל רוחב ההר לצפון ולדרום רש"י פ"ק דיומא דף ט"ז [*ולשון שלחה כדתניא ושלח זה הרגל. וכן הוא אומר משלחי הרגל שהביאה הר"ב ברפ"ק דב"ק]:

שקופות. כתב הר"ב לשון משקוף והמשנה משתמשת בזה השם [להקל] ועוד תראה במסכת אהלות שקורין אותו תמיד שקוף ולא משקוף. הרמב"ם וע"ש ספ"ק ומשנה ב' פ"ח ששם מפרש הר"ב והרמב"ם פי' אחר. אבל זולת אלו תנן משקוף וצ"ע:

שהיו. שם שתי אבנים מוטות זו על גב זו. בא' חקוק חצי הפתח משקוף העליון וחקק חצי מזוזה מכאן וחקק חצי מזוזה מכאן. ובאחד חקוק מפתן התחתון וחצי מזוזה מכאן [וחצי מזוזה מכאן כזה?]. מוטות. לא ידעתי לשונו כ"כ הרר"ש. והרמב"ם פי' וב' אבנים מוטות זו ע"ג זו כגון זה ? והיה ציר השער מונח במקום [אלף] ובמקום [בית] ע"כ:

נשתנו להיות של זהב. לפי שכשעלו מן הגולה לא היו עשירים לא יכלו לעשות של זהב. וזה שדקדק הרמב"ם בספ"א מהל' ב"ה וכתב אפילו שערי העזרה מצפין אותן זהב אם מצאה ידם:

מצהיב. פירש הר"ב כמו מזהיב וכבר בארו בספרא מה שאמר רחמנא שער הצהוב ואמרו כתבנית הזהב כמו שנבאר בנגעים. הרמב"ם:

משנה ד

שהכהן השורף את הפרה כו'. כתב הר"ב לפי שההר הולך ומגביה עד שקרקע פתח ההיכל גבוה (שתי) [כ"ב] אמות יותר מקרקע רגלי הר הבית. ומסכתא זו אליבא דראב"י שאמר בפרק זה שעזרת כהנים היתה גבוה על עזרת ישראל ב' אמות ומחצה [דאי אמרת רבנן הא איכא פלגא דאמתא דמתחזי ליה פתחא בגויה. גמ' דיומא דף ט"ז] וכשנכנס אדם בשער שושן מהר הבית הולך בקרקע ישרה עד שמגיע אל החיל אח"כ עולה מן החיל בי"ב מעלות עד שמגיע לע"נ ותהיה ע"נ גבוהה מקרקע הר הבית [בשש] אמות לפי שכבר הקדמנו שכל מעלה שהיתה במקדש גבוה חצי אמה. אח"כ הולך ע"נ כולה שהיא ישרה ועולה מסופה לע"י בט"ו מעלות כמו שיזכור בפ' זה. ולפיכך ע"י גבוהה מע"נ ז' אמות ומחצה. אח"כ עולה מע"י אל עזרת הכהנים בדוכן שגבהו אמה וג' מעלות למעלה לדוכן. אח"כ הולך על עזרת כהנים כולה והמזבח ובין האולם והמזבח בקרקע ישר אחד אח"כ הולך י"ב מעלות אל האולם. כמי שיזכור בפ"ג ממסכת זו. והאולם וההיכל בקרקע אחד ישר. ולפיכך יהיה ההיכל למעלה מעזרת כהנים בשש אמות ויעלה בידינו מכל הגבוהים. שקרקע ההיכל למעלה מקרקע הר בית שבו שער שושן כ"ב אמה. וגבהו של שער שושן כ' אמה על הרוב כמו שהקדמנו. שזה גובה של כל פתח. לפיכך כשהכהן עומד בהר המשחה ומביט השער שושן. יגיע ראות עיניו אל המעלה השמינית ממעלות האולם. ואינו רואה את ההיכל מן הפתח בשום פנים לפי שהמשקוף התחתון למעלה ממשקוף שער שושן העליון שתי אמות לנוכח. ולפיכך צריך שיהא הכותל של מעלה של שער שושן נמוך כדי שיראה ההיכל ממעל לו. ואמרו שהוא נמוך מכ' אמה דרך משל. כדי שיהא הנראה משער ההיכל יותר מב' אמות ואם היה גובהו של כותל פחות. יהא הנראה מפתח ההיכל יותר בלי ספק וזה ענין מבואר. הרמב"ם:

[*ורואה בפתחו של היכל. ובמסכת פרה פ"ג משנה ט' תנן כנגד בית קדשי קדשים. ושם אכתוב בזה בס"ד]:

משנה ה

מאה ושלשים וחמש. פי' אמה וסמיך ליה אמדת הר הבית דריש פירקין:

וארבע לשכות היו בד' מקצעותיה. פירוש במקצעותיה שבפנים. ואע"פ שהלשוו עצמו מבואר שכך הוא. הוצרכתי לכתוב כן מפני שראיתי תמונה אחת על צורת בית שני נדפסה שנית בוינציא שנת אשמ"ח לפ"ק. ושם הושמו אלו הד' חצרות קטורות בד' המקצעות שמבחוץ לעזרה זו ואינו כך. וכן מוכח בספר יחזקאל. וכבר הארכתי בזה בספר צורת הבית סי' ע"א. ועיין בסמוך:

של מ' מ' אמה. ואיני יודע אם מרובעות היו. אבל של יחזקאל היו ארבעים אורך ושלשים רוחב. הרר"ש:

ולא היו מקורות. כדי לבשל בתוכו את זבח העם שלמים התודה ואיל נזיר. הרר"ש. וכ"כ ביחזקאל [מ"ו] אלה בית המבשלים אשר יבשלו שם משרתי הבית את זבח העם:

מתליעין. פי' הר"ב מסירים העצים שנמצא בהן תולעת כמו שאמרו מסקלן [במשנה ג' פ"ב דשביעית] על הרמת האבנים שהושלכו בדרך. הרמב"ם:

וכל עץ שנמצא בו תולעת פסול מעל גבי המזבח. לא ראיתי לו סמך מן הכתוב ובמנחות פ"ט דף פ"ה בעי רבא הקדישו מהו שילקה עליו משום בעל מום כיון דפסול כבעל מום דמי או דלמא אין בעל מום אלא בבהמה. תיקו. עוד שם אמר שמואל לא שנו אלא לח. אבל יבש גוררו וכשר:

לשכת מצורעים. כתב הר"ב ששם המצורעים טובלים בשמיני לטהרתן כשבא להכניס ידו בפנים. אע"פ שטבל מבערב. והואיל ומבערב טבל רשאי ליכנס בע"נ. כדתנן בפ"ק דכלים שאין טבול יום נכנס לשם. אבל אותה טבילה שטעון כל הנכנס לעזרה כדתנן במשנה ג' פ"ג דיומא ההיא בעזרת ישראל כדפי' הר"ב שם. ובחנם כתב הרר"ש שלשכה זו לא נתקדשה. ואולי שבעל התמונה שהזכרתיו לעיל מפני כן העמיד כל אלו הד' חצרות מבתוץ. כדי שלא יהיה להם קדושת ע"נ. והוא מבלי צורך כלל. שאע"פ שיש להם קדושת ע"נ רשאי המצורע ליכנס שם. כיון שמערב טבל. והיה לו הערב שמש. וכ"כ התוס' בהדיא בפ"ג דיומא דף ל' בד"ה אי דלא טבול כו'. ובפ"ק דכלים תנן ע"נ מקודשת הימנו שאין טבול יום נכנס לשם. ולשכת מצורעים (הקפה) [היתה] עומדת בע"נ. והיא אחת מארבע לשכות שבארבע מקצעותיה. ע"כ:

אמר ראב"י. כתב הר"ב מכלל דרישא כולה ראב"י קאמר לה וכי האי דיוקא דייקינן בגמ' אמתני' דסוף קנים בפ"ז דזבחים כמ"ש שם משנה ד'. ומ"ש הר"ב והכי מוכח בגמ' ביומא פ"ק דף ט"ז ועמ"ש במ"ב דפ' בתרא דמכילתין:

וחלקה היתה. כתב הר"ב בשם הרמב"ם פרוצה שלא היתה מוקפת מחיצה. וצריך לומר שמעקה היה לה סביב. שהרי גבוה היתה ו' אמות מהר הבית. ולפירש"י שכתבתי במ"ב פרק בתרא דסוכה ניחא טפי. ע"ש:

משנה ו

עזרת ישראל היתה אורך קל"ה. פי' מצפון לדרום וכל מדה יתירה קרוי אורך. כמ"ש רש"י בספר מלכים ובספר יחזקאל. ומה קדושת ע"י יתירה משל נשים. וכן של כהנים יתירה משל ישראל תנן במ"ח פ"ק דכלים:

[*]**עזרת ישראל**. כתב ראבי"ה עזרת ישראל מצאתי נקוד [העי"ן בסגו"ל] וכן נראה דשם דבר הוא לשון עזרה דבפרק תפלת השחר בירושלמי מפרש עזרה שמשם עזרה באה לעולם שנאמר (תהילים כ׳:ג׳) ישלח עזרך מקדש וגו']:

פספסין. אפשר שלא היו אלא כשיעור פס יד. לכך נקראת פספסים כאותו ששנינו במסכת נגעים פי"א מ"ז. [*ומ"ש הר"ב שהם ראשי קורות בולטות כו' א"כ אין איסור נטיעת עץ בעזרת ישראל והיו הראשי קורות בעזרת ישראל מגיעות עד מקום עזרת כהנים וכההיא דפרק דלעיל מ"ו בבית המוקד. ומסתייע לדברי הראב"ד שהבאתים בפרק אחרון במ"ד בד"ה אבא שאול כו' כפי המובן בתחלת לשונם אבל שם כתבתי שיש סתירה בדבריהם]:

והדוכן. מפורש במ"ב פ"ז דכלים. [ומ"ש הר"ב שעולין בהן לדוכן לברך את העם הרר"ש]:

כל העזרה היתה אורך קפ"ז כו'. מפורש בפרק האחרון:

ושלש עשרה השתחויות היו שם וכו'. הכל נשנה כבר במ"ג פ"ו דשקלים וע"ש:

[*]**שער העליון**. כתב הראבי"ה ועליון הוא להר כי היה ההר משופע ויורד. אבל בפ' כיצד מעברין בירושלמי משמע דשער העליון הוא שער המזרח ושנקרא שער העליון שהוא למעלה מעזרת ישראל והחיל ועזרת הנשים ומעלה יתירה ע"כ. ואיני יכול לישבו. ויש לפרש שהוא למעלה בקדושה מעזרת נשים וחיל. כדאיתא ריש כלים. והיינו דמסיים ומעלה יתירה. ונראה שהיה מכוון כנגד המזבח עכ"ל. ול"נ דודאי שער העליון דהכא בדרום והא דירושלמי שם מושאל לשער שבמזרח מאותו טעם דמסיק ואינו הך דהכא:

שער הנשים. כתב ראבי"ה ונראה שבשער הנשים היו הנשים יוצאות מן [העזרה שלהם] שהרי לא היו יוצאות בשער המזרח שאחוריהן אל ההיכל. שבצד דרום לא היה שער בע"נ. והיו מקיפות דרך שמאל ויוצאות בזה [השער]. עוד כתב שהנשים היו עומדות שם בשעת סמיכה ושחיטה [ועיין מ"ח פ"ט דמנחות] ואע"ג דאמרינן אשה בעזרה למה לא קשיא מידי עכ"ל:

שער השיר. כתב ראבי"ה דרך שם היו מביאין מן המחילה כלי שיר עכ"ל:

ושנים במערב לא היה להם שם. כתב ראבי"ה האחד משוך כלפי דרום. והשני כלפי צפון [כדי] שלא יהיו כנגד קדש הקדשים כדי שלא יפנו אחוריהן [ביציאה] לקדש. עכ"ל]:

פרק ג

משנה א

המזבח היה ל"ב על ל"ב. למאי דמפרש הר"ב בסוף המשנה שלא היה קרן בנוי כלל במזרח ודרום. כי אם באמה מכאן ואמה מכאן. מפרשינן בגמ' פ"ה דזבחים (דף נ"ד). דכי תנן הכא ל"ב על ל"ב. היינו מן הצד. פירש"י מצד צפון [ומערב] היה ל"ב ולא בד' רבעיו. דמזרח ודרום לא היה אלא ל"א על ל"א:

עלה אמה כו'. פי' הר"ב מביא דפוס כו' וממלאו אבנים כו'. בפ"ה דזבחים דף נ"ד. ובמכילתא דריש ואם מזבח אבנים אינו רשות אלא חובה. ודכתיב מזבח אדמה שיהא מחובר באדמה. כדכתב הר"ב לקמן:

נמצא ל' על ל'. במס' כלים פי"ז מ"י תנן דכל אמות בת ו' טפחים חוץ מהקרן והסובב והיסוד. ויש שני פירושים לרש"י גובה היסוד בבת ה'. ולא הכניסה. ולהרמב"ם אף כניסת היסוד בבת ה'. ולפיכך כתב בפירושו גם בחבורו פ"ב מהל' ב"ה נמצא רחב ל' אמה ושני טפחים על ל' אמה ושני טפחים. ומסיים בפירושו דמתני' לא חשיב ליה כיון דלא הוי אמה מהגמ' פי"א דמנחות דף צ"ז:

נמצא עשרים ושמונה כו'. הכא לכ"ע לאו דוקא דהא כניסת הסובב לכ"ע באמה בת ה' טפחים. אלא דלהרמב"ם מוסיף כאן ד"ט. ב' מפני כניסת היסוד שאינה רק בבת ה'. וב' מפני כניסת הסובב שהיא ג"כ רק בבת ה'. אבל לרש"י. אין אנו צריכין להוסיף בכאן רק ב' טפחים מפני כניסת הסובב בלבד:

מקום הקרנות כו'. לשון הר"ב וחוזר ומביא דפוס כו'. כתב הרר"ש עלה שלש זה מקום הקרנות שלא היתה שם כניסה לא קחשיב ואותן ג' כתובות במקרא וג' אמות קומתו משפת סובב ולמעלה. ע"כ. ופי' הכ"מ כלומר דאמרי' בפרק קדשי קדשים לר' יוסי דנקטינן כוותיה דמאי דכתיב וג' אמות קומתו [בשל משה] והיינו משפת סובב ולמעלה והיינו מקום הקרנות. וכתב עוד הכ"מ וז"ל ובסמ"ג מצאתי שהיה כתוב כן במשנה עצמה שהוא גורס במשנה עלה ה' אמות וכנס אמה זה סובב עלה ג' וכנס אמה זה מקום הקרנות כלומר וגובה כל קרן אמה. הרי י' אמות גובה המזבח. ע"כ. ומדת הגובה בבת ה'. לכ"ע. והרוחב לרש"י אף [הוא] בבת ה'. ולהרמב"ם בבת ו':

נמצא כ"ד על כ"ד. הרמב"ם בחבורו כתב כ"ד אמה וד' טפחים על כ"ד אמה וד' טפחים. והראב"ד כתב עליו אולי אינו כן כי הד' טפחים הם כניסת הקרנות מדפני המזבח ע"כ. ובאמת שגם בפירושו לא כתב אלו הד' טפחים אבל נראה שבחבורו חזר בו. לפי שהקרן נקרא כן על שם שהוא עומד בזויות. ולפיכך ראוי לומר שהוא עומד ממש על הזויות:

וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו. והכתיב (ד"ה א' כ"ח) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל אמר רב יוסף קרא אשכח ודרוש (שם כ"ב) ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל. כי בית מה בית ששים אמה אף מזבח ששים אמה. פירש"י קרא אשכח ודרוש. שנאמר לדוד ששים אמה במקום המזבח. ושלמה לא הבין לדרשו והם דרשוהו והוסיפו עליו לפי הצורך להם. ולששים אמה לא הוצרכו. מה בית ששים אמה. כדכתיב (מלכים א ו':ב') ששים אמה ארכו אף המזבח עד ששים אמה ראוי לו ומקודש המקום אם ירצו. ע"כ. גמ' [ורש"י] פ"ו דזבחים דף ס"ב. ומש הר"ב ופתחו נקבים לראש המזבח כנגדו לירד שם הנסכים כו' לאו למימרא שאחר שנבנה פתחו. דהוה פגימה ופוסלת כדלקמן משנה ד'. אלא שהיו מתחלה בשעת הבנין מניחין שם במקום הנקבים דברים המונעים הבנין ויכולים ללקחו משם אחר שנתיבש ונתקשה. כמו שפי' הר"ב לקמן ביסוד דמזרח ודרום. ומ"ש הר"ב ולא על גבי מחילות. ובור של שיתין לא היה חשוב מחילה. כיון דהוה צורך מזבח. תוס' שם:

ארבע אמות מן הדרום וד' אמות מן המערב. וא"ת מסתמא לא היה בבית ראשון יסוד לקרן דרומית מזרחית לפי שלא היה בחלקו של טורף ואם בבית שני הוסיפו בדרום. א"כ בנו בחלקו של יהודה. תירצו התוס' פ"ו דזבחים דף ס"א דבבית ראשון היה להן יסוד לדרום. שהיה משוך בחלקו של טורף. חוץ מרוח מזרחית שלא נשתנה שהיה בלא יסוד [על] חלקו של יהודה כמו בבית שני וקראי דממעטי בפרק איזהו מקומן [ועיין בסוף מתני' בפי' הר"ב] קרן שאין לה יסוד. משום בית שני נאמרו. א"נ אף בבית ראשון לא חשיב קרן דרומית קרן. כיון דלא ה"ל יסוד משני צדדים כגון בצד מזרח. א"נ לפי שהיה עתיד להיות בלא יסוד בבית שני לא היו נותנין דמים בו. כמו במזבח של משה לפי שהיה עתיד להיות בלא יסוד בבית עולמים ע"כ:

[*]**כמין גמא**. פי' הר"ב כמין נו"ן הפוכה שלנו. ור"ל בכתב משיט"א שאין לה אלא שני צדדים כזה ? ואם נהפכה תהיה כזה ? והוא דומה ממש לאלו שני הצדדים הנוספים. שכן הדרום הוא במזבח לשמאל האדם ההולך משער המזרח אל המזבח. אך ראיתי בכתב יוני המרובע שהגימ"ל דהיינו הגמא כדפירש הר"ב. הוא בזו הצורה כזה ? הנה יהיה דומה במזבח בערך ההולך מהאולם אל המזבח ומה שהר"ב בפרק קמא דפסחים משנה א'. לא כתב הפוכה כמו שכתב כאן. היינו טעמא. דהתם מפרש לענין זקיפה ושכיבה. ועיין ספי"ד דכלים:

שנאמר והאריאל. כתב הר"ב מקרא הוא ביחזקאל שהיה מתנבא על מדת בית שני כו'. עיין בפתיחה שכתבתי לתחלת מסכתא זו]:

וחוט של סיקרא חוגרתו באמצע כו'. מנה"מ אמר רב אחא בר רב קטינא שנאמר (שמות כ"ז) והיתה הרשת עד חצי המזבח התורה נתנה מחיצה להבדיל בין דמים העליונים לדמים התתתונים. פ"ה דזבחים דף נ"ג:

באמצע. לשון הר"ב לסוף ה' אמות של גובהו. דהיינו אמה אחת למטה מעליונו של סובב. שאע"פ שגובה היסוד באמה בת ה' הרי גובה הקרן ג"כ באמה בת ה'. כמו ששנינו בפי"ז דכלים והרמב"ם בחבורו כתב באמצע המזבח כששה טפחים מסוף הסובב ולמטה דייק לכתוב כששה. ולא בששה. משום הא דאמרינן בפ"ב דבכורות דף י"ז דא"א לצמצם והיה מרחיב החוט מכאן ומכאן. כך נ"ל:

ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת. כתב הר"ב לפי שבירך יעקב כו' ומתרגמינן ובאחסנתיה יתבני מקדשא דבר המקודש לדמים וכו'. עמ"ש על זה במ"ד פ"ה דזבחים. גם עיין במ"ד פי"ב דנגעים מ"ש שם:

משנה ב

ועל יסוד דרומי. פי' הר"ב שירי הדם של חיצונות. לכאורה חטאות חיצונות קאמר דהא בחטאות מיירי לעיל. וכן לשונו בהדיא בפי' מ"ב פ"ו דזבחים. ושם כתבתי דלאו דוקא:

ויוצאין לנחל קדרון. כתב הר"ב ובעלי גנות היו קונים אותן מן הגזברים כו'. כדתנן במ"ו פ"ה דיומא. וע"ש:

משנה ג

לשית. עיין מ"ש במ"ג פ"ג דמעילה:

וכבש היה לדרומו של מזבח. דתניא ר' יהודה אומר ומעלותיהו פנות קדים (יחזקאל מ"ג:י"ז) כל פינות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין. כדילפינן מים של שלמה. כמ"ש כבר במ"ה פ"ד דיומא. וקאמר קרא [שתעמיד] כבש מעלותיו ברוח הראויה לפנות הימנה למזרח ותהא אותה הפנייה לימין ואין לך רוח ראויה לכך אלא דרום. פ"ו דזבחים דף ס"ב:

שלשים ושתים. עיין בפרק בתרא מ"ב ומ"ש שם בס"ד:

[*]**רבוכה**. כתב הר"ב כמין חלון חלול כו'. לא שהיה חלול שיהיה נקוב והולך עד מעבר השני של הכבש וכמו המפולש. אלא שהיה כמו החלונות ששנינו במ"ג פ"ה דתמיד. וע"ש. כי למה יהיה הצורך לעשות החלול מפולש שיהיה אז ארכו כרחב הכבש שהוא ט"ז אמה. דא"א שכ"כ עופות יהיו נפסלים ביום א' עד שיצטרך למקום גדול כזה שיכילם. וגם יהיה טורח רב להוציאם. אחר שיהיו מונחים ביותר מכדי הושטת הזרוע ויצטרך לכלי [ולישנא דהיתה לו במערבו דייקא שלא היתה נראית כי אם במערבו] והקרוב

אלי שלפיכך נשתנה הרי"ש במקום הנו"ן. כמ"ש הר"ב. לפי שלא היה נבוב ממש. וגם עכשיו הוא מורכב משם ארובה ומשם נבוב. ואע"פ שגם הארובה מפולשת מעבר לעבר מ"מ אינה בכותל אלא בתקרה. כמ"ש הר"ב ברפ"ה דביצה. ומורה ההרכבה שאינו ממש כנבוב שבכותל ולענין המפולש. שהרי לא יתדמה לארובה ממש ג"כ]:

משנה ד

וההיכל פעם אחת בפסח. כל הבנין גם יחד קורא היכל. עיין זה פ"ד ריש מתני' ו':

[*]**בכפיס ובס"א בכפים**. ונ"ל שכך היתה גי' הר"ב שכתב בכפות. ואע"ג שבמקרא הכף בל' נקיבה. כבר מצאנוהו בל' המשנה בל' זכר במ"ד פ"ה דתמיד. ושם פירשתי בס"ד. והרמב"ם בפירושו כתב שנקראת כפיס. וגם בחבורו פ"א מה' בה"מ. העתיק כפיס בסמ"ך]:

משנה ה

וטבעות היו לצפונו של מזבח. כתב הר"ב לפי שלא היו כופתים את התמיד. עמ"ש בזה רפ"ד דתמיד:

ששה סדרים של ד' ד'. ששה סדרים היו הטבעות בשורה אחת ובכל סדר ארבע טבעות שהן כ"ד. וי"א ד' סדרים היו של שש טבעות שהן נמי כ"ד. הרר"ש:

ועליו. כלומר באותו מקום. הרר"ש:

[*]**שמנה עמודים**. עיין לקמן בד"ה על שלחנות כו':

ורביעין של ארז כו'. עמ"ש בזה במס' תמיד פ"ג מ"ה:

ושלשה סדרים היה לכל אחד ואחד. של הרביעין. כתב הראבי"ה וז"ל פי' (בגמ') [צ"ל בג'] הצדדין קבועים האונקליות למזרח. לצפון ולדרום אבל לא לצד מערב שלא יהפכו המפשיטים אחוריהן לקדש הקדשים. עכ"ל]:

על שלחנות של שיש שבין העמודים [*]**ל' הראבי"ה**. פי' שבין המזבח ולעמודים. ונראה שלא היו העמודים וכן השלחנות. מסודרים זה אצל זה. ארבע שורות של ב' ב' מסודרין זה אחר זה. כזה. אלא כל דממזרח למערב עמודים ח'. שלחנות שמנה. עכ"ל] יכתב הר"ב שעליהן מדיחין הקרבים. עמ"ש בזה במ"ה פ"ג דתמיד:

משנה ו

ומשוך כלפי הדרום. שלא היה עומד באמצע בינתים אלא כבין האולם ולמזבח. הרר"ש:

[*]**ושלחה**. פירשתי בפרק דלעיל מ"ג]:

ורובד. כתב הר"ב כמו מוקף רובדים של אבן. בפ"ק מ"ח. על הרובד הד' שבעזרה. מ"ג פ"ד דיומא. וקצ"ק דלא נקט הרישא על הרובד הרביעי שבהיכל:

משנה ז

מלתראות. של מילה. פי' הר"ב של אילן כו'. ולא הוה משום לא תטע לך אשרה כל עץ. כמ"ש במשנה ג' פ"ק דתמיד. וכן בסוף מכילתין. דלא אסרה תורה אלא דומיא דנטיעת עץ שהוא בולט. וזהו שהרמב"ם בפ"א מהל' ב"ה כתב ואין בונין בו עץ בולט כלל:

משנה ח

וכלונסות. פי' הר"ב במשנה ג' פ"ב דר"ה:

של ארז היו קבועים כו'. לא קבועים ממש קאחר בבנין אלא קבועים בעלמא בלא בנין דאל"כ קעבר על לא תטע לך כל עץ כדלעיל. הכ"מ פ"א מהל' ב"ה ועיין לקמן:

[*__שלא יבעטו__. פי' הר"ב שלא יטו והיו כו' סומכות כו' כעין שקורין אונדר שתיצ"ר. לשון הראבי"ה ז"ל ה"ה]:

בתקרות האולם. ותולות למטה באולם שאוחזין בהן פרחי כהונה מפסגין ועולין כו' הרר"ש:

גפן של זהב כו'. עשו צורת גפן של זהב על פתחו של היכל להתברך כגפן לפי שכנסת ישראל נמשלה לגפן כמו שהוא מפורסם בכתוב. הרמב"ם:

ומודלה ע"ג כלונסות של ארז. כעין דלית של גפן מגביהין אותה ע"ג עמודין של ארז דלא עברו אלא תטע לך אשרה כל עץ דזה אינו בנין. המפרש למסכת תמיד בפ"ב דף כ"ט ועיין לעיל. כל מי שהוא מתנדב. פירש הר"ב להיכל ורוצה שהזהב עצמו שהתנדב יתנוהו בהיכל כו'. וז"ל הרמב"ם וכל מתנדב זהב להיכל ר"ל להוציא הזהב בעצמו בתפארת ההיכל. לפי שהיה כו' ע"כ. ויראה לי שהיה עושה עלה או גרגיר. ותלהו בגפן. ולשעה שהיו צריכין לזהב לבדק ההיכל היו לוקחין מכאן ומהתכין אותו לעשות ממנו מה שצריך בהיכל עצמו:

ונמנו עליה ג' מאות כהנים. פי' הר"ב לטלטלה ולפנותה ממקום למקום. וז"ל הרר"ש לפנותה ולפרק משוי גרגירים ואשכולות שתלו עליה ע"כ. ומ"ש הר"ב דלאו דוקא שלש מאות כהנים. דאם היתה טעונה כל כך שצריכה שלשה מאות כהנים לפנות. תשבר. וכל כך לא היו ממתינין.

פרק ד

משנה א

[**היכל**. כתב ראבי"ה בפרק תפלת השחר ירושלמי היכל שמשם כלכלה יוצאה לעולם בתפלה של כ"ג ביה"כ. עוד שם דביר על שם ודבר ה' מירושלים וא"ד למען אחי ורעי אדברה נא שלום וגו' (תהילים קכ"ב:ח') עכ"ד. ובירושלמי שלפנינו גירסא אחרת]:

שנאמר שתים דלתות להיכל ולקדש. להיכל כלפי חוץ. ולקדש כלפי פנים. הרר"ש:

שתים מוסבות דלתות. שנקפלות כמו שנקפלות הדלתות המחולקות. הרמב"ם:

משנה ב

לשער הגדול. בערך שני פשפשין. שבצדיו נקרא הוא הגדול ולא בערך שאר שערים. שהרי שנינו בפ"ב כל הפתחים והשערים שהיו שם גובהן כ' אמה ורחבן י' אמות. חוץ משל אולם ושל אולם גדול מזה כדתנן בס"פ דלעיל [*אבל עכשיו מצאתי שכתב הראבי"ה. ועפני גודל קדושת ההיכל נקרא שער הגדול. כדאמר (דברים א':ז') והנהר הגדול נהר פרת וגו' קרב לגבי דיהנא ואידהן במסכת שבועות (דף מ"ז) גם בספרי פרשת ואלה הדברים. מפורש והנהר הגדול וכי גדול הוא. ואין לומר שמפני הפשפשין נקרא [הגדול] שהרי שער נקנור נמי הוי ליה שני פשפשין. ותו שהפשפשין היו רחוקים מן שער הגדול כדאמר בזו נכנס לתא והתאים היו מחוץ לחומת ההיכל כדחשיב התא שש וכותל היכל חמש נמצא שרחוקים היו ונקרא גדול כדפירש לעיל עכ"ל].

ופתח את הפשפש ונכנס להתא ומהתא להיכל. אפרש במתני' דלקמן:

משנה ג

חמשה עשר בצפון. כתב הר"ב לקמן בפרקין כי חשיב מצפון לדרום ע' אמה קתני כותל המסבה כו'. ולאו למימרא דעובי כותל כו' אלא עובי הכותל עם החלל שבינו ובין הכותל השני הוא מונה. ועיין בפי' הר"ב רפ"ד דב"ב. וכתב הרמב"ם. ואל יטעך שקרא אותם כותל ומסבה וכותל התא והתא וכותל ההיכל. אח"כ חזר וקראם כולם תאים. לפי שההרחקה שיש בין שתי הכתלים הוא התא וכולם תאים וכו' [לא היה כותל סתום וכו']. ולקצת התאים היו שמות. כגון שקרא השורה התחתונה מהם מסיבה ובית הורדת המים. ע"כ. ואשתומם על המראה. מאין נפלה האורה אל כל התאים הללו הפנימיים. ובשלמא להיכל היו החלונות למעלה מגגי התאים שהשלשה שורות תאים לא היו מגיעים לרומו של היכל. משא"כ בתאים עצמן דקשיא ודאי. אבל לפירש"י שאכתוב בסוף המשנה ניחא. שאפשר שהמסבה לא היתה מקורה כלל וממנה נפלה האורה אל התאים דרך חלונות הפתוחים לשם. והמשכיל יבין זה מתוך פירש"י שאכתוב לקמן בס"ד. ומ"מ גם

לפי' הרמב"ם מצאתי להן אור שיפול ממעל בדרך ארובות שהיו זו על זו. שכן שנינו ג"כ ארובות זו ע"ג זו במשנה ד' פ"י דאהלות:

ושלשה פתחים היו לכל אחד ואחד כו'. לאו לכולן קאמר שהרי אותן שבחוץ שאין להם עוד חוצה להן שום תא לא יהיה להן פתח אל עבר החוצה לשום תא. כיון שאין תא עוד חוצה לו. אלא לאותן שיש להם תאים משני עבריהם מימין ומשמאל. א"נ י"ל שהיה גם לאותן שמבחוץ פתחים אל העזרה. ונמצא שלכולן שלשה פתחים. אלא שאין פתחי כולם פתוחים לתאים ממש. וכמו כן צ"ל בדיוטות העליונות שכולן לא היה להן פתחים לתאים על גבם שהרי אין תאים עליהם אלא א"כ שנאמר ג"כ שהיה להן פתחים על גגותיהן ובסמוך יש להוכיח כפירוש הראשון:

ובקרן מזרחית צפונית היו ה' פתחים וכו' ואחד לפשפש. פירש הר"ב לתא שיש בו הפשפש הצפוני שבאותו תא נכנסים להיכל וסתם מתני' כרבנן כו'. וז"ל הרמב"ם. *)ומ"ש וכן לפשפש אחד ר"ל לתא שיש בו הפשפש הצפוני שבו נכנסים להיכל. וזהו הפתח שהיה [בדרומו] של תא שהיה לו חמשה פתחים והתא הזה הוא היה בשורה אמצעית מהתאים. והוא שע"ג המסבה ע"כ. ופי' שורה אמצעית היינו ממטה למעלה ולא בשורות שזו אצל זו. וכן מבואר בחבורו פ"ד מהל' ב"ה שקורא לג' שורות שזו על זו דיוטאות. וכתב ובקרן מזרחית צפונית בתא שבדיוטא האמצעית וכו' ולהעמיד פירושם של הר"ב והרמב"ם צריכים אנו לכנוס בכמה דוחקים דמדפירשו שהתא הזה הוא היה בשורה אמצעית מהתאים כו'. מוכח דס"ל כדברי הראב"ד בפ"ד מהל' ב"ה בהשגה שעל ורובד על גבה כו'. שכתב שם שהתא שבדיוטא התחתונה הוא כנגד האוטם ההיכל שהיה שש אמות ואע"פ שזה אמר להשיג על פי' הרמב"ם ברובד על גבה. מ"מ בענין הזה שדיוטא התחתונה שמן התאים היא כנגד האוטם. מוכח מתוך פי' הרמב"ם שמפרש בכאן שהתא הזה הוא בדיוטא האמצעית. שגם הוא סובר כן. דאלת"ה אלא שדיוטא תחתונה עצמה על האוטם היא א"כ הפשפש וההיכל שוים לדיוטא התחתונה. והיאך שנינו שמן התא שבדיוטא האמצעית יש שני פתחים אחד לפשפש ואחד להיכל אלא א"כ שנאמר שגם בדיוטא האמצעית קורא [גם] כן פשפש לתא שעל התא שבו הפשפש על שם אותו שתחתיו ושגם ממנו נכנסים להיכל דרך סולם שהיה מונח באותו פשפש. וכן בהיכל ג"כ מונח סולם כדי לעלות שם. ואולי זה דומה לענין שנאמר באחז [מלכים ב' ט"ז] ואת מבוא המלך החיצונה הסב בית ה' מפני מלך אשור. ופירש"י שמא יצטרך להחבא ויברח בהצנע. ע"כ. אבל זה דוחק לכן נראה יותר שסברתן של הרמב"ם והר"ב ג"כ שדיוטא התחתונה היתה כנגד האוטם. וא"כ פשפש ששנינו כאן ולעיל בדיוטא

האמצעית היא והנה אע"פ שאין אנו מוכרחים לכנוס בדוחק הזה דרך הסולמות כאמור שהעמדנו הדיוטא האמצעית בשיעורם על האוטם ושוה לקרקעית ההיכל. הנה גם בזה יש דוחק. כמ"ש לקמן משנה ו' בס"ד. שנית. מדקאמר א' לתא מן הימין שמעינן שאינה ממש בקרן שהרי יש עוד תא אל ימינה וא"כ למה קתני בקרן. ובזה אפשר לתרץ שלפי שאין אל התא שבימינה שום פתח לימין שלה וכבר שנינו וג' פתחים כו' אחד אל הימין כו' כלפי הא שייך שפיר למתני ובקרן על אותו תא שיש לו ג"כ תא אחר לימינה ושפתוחה אליו. דהא במספר מפקד פתחים אנן קיימינן. ואין עוד תא בקרן שיהיה לו ג"כ ג' פתחים. וזה מכריח פירוש הראשון שכתבתי לעיל שאין לתא החיצון ג' פתחים. שלישית. וא' למסבה היינו שתחתיו קשה דלפי זה היה יכול לשנות ובדיוטא האמצעית לכל א' ד' פתחים. רביעית. ואחד לפשפש ואחד להיכל ודאי שאין מן התא דביה אנן קיימין שום פתח פתוח מגופו אל ההיכל שהרי התא שיש בו הפשפש מפסיק. אלא דתנא קחשיב כל הפתחים שממנו עד ההיכל ומיחס את כולן אליו אחר שממנו היו יכולין ללכת עד ההיכל עצמו דרך כל הפתחים הללו. וא"כ תקשה שהרי יש עוד ב' הרחקות שנקראו תאים הא' בין התא שיש בו הפשפש לתא זה שעל המסבה. והוא הנקרא כותל תא. והשניה בין התא שיש בו הפשפש להיכל. והוא הנקרא כותל היכל. ואמאי לא קא חשיב נמי לפתחים הללו. ואפשר דלא קא חשיב אלא הפשפש וההיכל שלכולם בשם מיוחד יקרא ומפני חשיבותייהו קא מני לפתחים דידהו. ולא לאינך. וכל זה דוחק שכיון שיורד למנין. רבותא הוי להרבות במנין ולחשוב עוד אלו השני פתחים ולהוו שבעה. ואפשר לי לומר בזה דמש"ה לא חשיב אלא דפשפש והיכל. לפי שאל התא הזה שעל המסבה דביה אנן קיימין לא היה לו פתח לכנס לתוכו מבחוץ. אלא ע"י התא שיש בו הפשפש שהוא פתוח לחוץ דאי אמרת שהיה לזה התא עצמו פתח אל החוצה. א"כ ה"ל למחשב אותו הפתח. שהוא עיקר לו. אלא ודאי שאין לו פתח לחוץ אלא על ידי הפשפש נכנסים אליו וכלפי הא הוא דתנן ואחד אל הפשפש. כלומר שיש לו פתח המשמש כניסה ויציאה מבחוץ. וזהו דרך הפשפש ולא צריך למיחשב שני פתחים שבינו לפשפש. לפי שכל עיקר המכוון הוא למיחשב שיש לו פתח ג"כ פתוח לכנס ולצאת מהחוץ ודקא חשיב להיכל זהו מחמת חשיבות ההיכל וההיכל עקרת הבית. ובא לומר שיש מבוא מהתא הזה אל ההיכל. ומפני שהתכלית הוא ההיכל. לא היה צריך למיחשב ולומר דב' פתחים בין פשפש להיכל. וכמ"ש באחד לפשפש. ומ"מ הא קמן שפי' זה של הר"ב והרמב"ם סובל דוחקים לא מעטים. ולפיכך פירשתי בצורת הבית סי' ס"ה בענין אחר. וע"פ דרכן של הר"ב והרמב"ם שהכתלים ששנינו הם חלולים ולכולם בשם תאים יקראו.

וזהו מה שפירשתי שם דבקרן מזרחית צפונית קאי על התא הנקרא תא בשם מוחלט. שאע"פ שכל ההרחקות כולם נקראים תאים. מ"מ לא קרא התנא תא אלא לאחד מהן ועל אותו הוא שאומר ובקרן מזרחית צפונית. ולאפוקי שבמזרחית דרומית ששם השער סגור לא יפתח. לא בעי למחשב פתחי הפשפש וההיכל. ועוד אני אימר שהפשפש ששנינו כאן ולעיל לא היה בתא המוחלט בשם תא כפי הנראה כן מפירוש הר"ב והרמב"ם. אבל הוא באותו התא שבחלל כותל ההיכל. וכן אני אומר שבדיוטא התחתונה אנן קיימין לפי מה שאפרש עוד במשנה ו' בענין אוטם. והשתא הוו הני ה' פתחים. אחד לתא מן הימין הוא אותו שבכותל תא. ואחד לתא שע"ג ממש. ואחד למסבה. ואף ע"פ שיש הפסק כותל תא ביניהם מ"מ ראוי לכנס במנין ולומר שפתוח אל המסבה. אחרי שזה התא שאל הימין המפסיק בשם כותל נקרא. אלא שלפי שבאמת יש שם ג"כ תא לכן נחשב ג"כ פתחה לפתח בפני עצמו. ואחד לפשפש הוא התא שבכותל היכל כדפרישית. וקא חשיב נמי לאחד שבהיכל מהטעם דפרישית שאותו תא שבכותל היכל בשם כותל נקרא. ולפיכך ראוי לחשוב הפתח של ההיכל וליחסו אל התא המוחלט בעצמו. ומ"מ הואיל ובכותל היכל יש חלל וחדר. ראוי להכניס פתחו ג"כ במנין הפתחים. זהו מה שנ"ל לפרש המשנה בשמירת הפירוש של הר"ב והרמב"ם בכתלים שהם חלולים. והם התאים החמשה בבכל שורה ושורה. אבל רש"י בפירוש יחזקאל [מ'] אינו מפרש כן אלא שכל מה שנקרא כותל. היתה כך כותל עביה כמו שנשנה וזה ששנינו והתא שש לא שהיה רק תא א' אלא חמשה היו זה לפנים מזה שכל אחד רוחב שש. ועם כותליהם שיש בין כל אחד ואחד ממלאים כל אורך הצפון ומה שיש בין שני הכתלים כותל תא וכותל היכל. ולמערב ג"כ בין כותל תא וכותל היכל היו ג' תאים זה אצל זה ממלאים כל אורך המערב ההוא. ותנא דלא תני אלא תא אחד. לפי שאינו צריך אלא לחשבון הארך והרחב ואינו נכנס במנין שבין הדבקים אלא תא אחד בלבד. וכך פירש תלמידו הרר"ש בפי' המשנה. וכך פירושה שבקרן מזרחית צפונית הוא התא הראשון שבסדר הצפון שהיה ארכו ממזרח למערב עד שמקצת ממנו כנגד חלל ההיכל באופן שהיה כנגד כל עובי כותל מזרחית של ההיכל ומשוך להלן למערב יותר עד שהיה פתח פתוח ממנו אל תוך חלל ההיכל עצמו לרבנן דקאמרי שמן התא נכנס להיכל. אבל לר"י לא היה פתוח להיכל עצמו שמן התא הזה היה נכנס דרך עובי הכותל מזרחית לבין השערים והשתא כל חמשה הפתחים כמשמען מבלי שום דחק כלל שהא' לתא מן הימין. והוא אותו שאחוריו לצד מערב ונקרא ימין שהעומד בתא הזה לכנס להיכל שזהו עיקר תשמישו

הנה ימינו אל עבר התא שאחוריו. ואחד לתא שעל גבו. ואחד למסיבה כמשמען. ואחד לפשפש כלומר פתח הפשפש שיש לתא זה עצמו. ואחד להיכל אתאן לרבנן:

משנה ד

התחתונה ה' ורובד ו'. פי' הר"ב מחוץ לכותל המסבה כו'. לפי שכותל המסבה היה הולך ומיצר כו'. וכך פירש הרמב"ם ולדבריהם היה החלל שבכותל מסיבה צר מאד. לפי שכותל זה שבו המגרעות היתה על כל פנים ב' אמות וחצי כדי שביציע העליונה יהיה לפחות עובי הכותל חצי אמה שלשיעור יציעות שבבנין שלמה היה גובה היציע חמש אמות. ולפי מה שנתבאר לעיל שהדיוטא התחתונה משלשה דיוטאות שבתאים היתה כגובה האוטם היתה בגובה ו' אמות ומסתמא מדה וקצב אחת לשלשת הדיוטאוות. ותומה שגובהה שש או חמש אמות איננה ראויה שתהיה פחות מחצי אמה. כ"ש בארך רב כזה שהוא שבעים אמות. והנה הכותל השנית של החלל הזה שהיה גובהו י"ח או ט"ו אמות. לא תספיק לה חצי אמה נמצא שהחלל צר מאד. אבל לרש"י מתני' התחתונה כו'. אתאים גופייהו קאי ולהם היו מגרעות בכותל ההיכל שעוביו שש ממש לפירש"י. וכן פי' הרר"ש ועיין סוף פרקין מאי דקשיא נמי לפי פירש"י ובישובו מתישב ג"כ לפי' הרמב"ם:

ורובד. פי' הר"ב תקרה. ועיין בפירוש משנה ו' פרק דלעיל.

משנה ה

ומסכה עולה. לשון הר"ב כמין מחילה ומערה. רצה להשוותו ללשון מסיבה דריש פרק קמא דתמיד אבל שם שנינו ההולכת תחת הבירה ואילו כאן דמסיבה היא העולה למעלה לא שייך לומר כמין מחילה ומערה. ואע"פ שאומר בלשון כמין. לא דייקא. ובפרק דלקמן משנה ג' מפרש הר"ב מסבה בנין אבנים מעלות מגלגלות כו'. ולשון הכ"מ פ"ד מהלכות בית הבחירה פי' מסבה בנין עמוד חלול עשוי כמו מעלות סביב והעולה בו עולה דרך היקף. כן כתב הרד"ק בפי' יחזקאל. וכן פירש"י פרק קמא דיומא מסבה בנין אבנים מעלות מגלגלות וסובבות במקיף עמוד כמין עץ גלגל של גת עכ"ל הכ"מ. ואף בפירש"י דיחזקאל [מ"ז] נמצא כדברים האלה:

לגגות התאים. לראות בבדק הבית. הרר"ש:

היו שתי כלונסות. זקופות למעלה כלפי גג הבית ובין הכלונסות שליבות. הרר"ש:

וראשי פספסין מבדיליין כו'. תמיהני למאי דכתבתי בפרק בתרא דשקלים משנה ד'. דשתי פרוכות היו מבדילות בעלייה. ומשמע דרב אתמר בגמרא וליכא למימר תנאי היא דלא אמרינן רב תנא ופליג. אלא מפני הדחק. ועוד שמצאנוהו להרמב"ם שפסק משנתינו

בפ"ד מהלכות ב"ה. ופסק נמי לדרב בספ"ז מהלכות כלי המקדש. גם הרר"ש בפירושו הביא אמתני' דהכא הא דרב וכאילו בא להוסיף ולא לחלוק. וא"כ קשיא תרתי למה לי. ואי בעלייה צריך תרתי למה לא כן בדביר למטה. וניחא לי בהא דתניא בגמרא פ"ז דפסחים דפ"ו. אבא שאול אומר עליית בית קדש הקדשים [*חמורה מבית קדש הקדשים] שבית קדש הקדשים כ"ג נכנס לו פעם א' בשנה. ועליית בית קדש הקדשים אין נכנסים לה אלא פעם אחת בשבוע ואמרי לה פעמים בשבוע וא"ל פעם אחת ביובל [לראות] מה היא צריכה. ומעתה הואיל והיא חמורה עבדי נמי פספסים כדי שיכירו עולי עלייה שקדושת עליית קדשי קדשים חמורה ולא יכנסו בה אפילו אחת בשנה. וצ"ל דמתני' דהכא. דלא כמתני' דספ"ק דכלים כמ"ש שם בס"ד. ובספ"ז מהל' ב"ה פסק הרמב"ם פעם אחת בשבוע. ונ"ל לפי שהוא כמו דעת ת"ק. ולא ישר בעיני מ"ש הכ"מ שהוא משום דהיא סברא מציעתא. דאין דעת שלישית מכרעת ולפירושו ה"ל לפסוק לחומרא. אלא טעמא כדפרישית דפסק כת"ק. ושוב מצאתי בפי' הרמב"ם בספ"ק דכלים. שהעתיק התוספתא דהתם אין נכנסים לה אלא לשנים. ובנא"י מוגה לשבע שנים. מסכים למ"ש דגם שם ראיתי בתוספתא דאבא שאול שנאה. אלא שהגירסא התם ג"כ לשנים:

פספסין. פי' הר"ב בספ"ב:

[***בתיבות**. לשון הראבי"ה ונראה שתיבות היו פרוצין לרוח אחד במקום שהיה להם לבנות אצל החומה והג' צדדין סתומין. ואצל החומה אין דרך להסתכל ימין ושמאל. עכ"ל]:

כדי שלא יזונו. והר"ב העתיק כדי שלא יהנו. אבל בכל הנוסחאות ראיתי כגי' הספר. וה"נ מייתי בפ"ב דפסחים דף כ"ו. ובפירש"י יזונו לשון הנאה כמזונות שמשביע עצמו ממראית נוי המלאכה ונהנה:

משנה ו

וההיכל מאה על מאה. אע"פ ששם ההיכל הונח על מה שלפני בית קדש הקדשים ונקרא בכתוב קדש. או אהל מועד במשכן. אבל חז"ל על צד ההשאלה רגילים לקרוא לכל הבנין גם יחד בשם הפרט. היכל:

האוטם שש אמות. במאי דסיים רום מאה פתח לפרושי. ועמ"ש ריש מסכת שבת:

האוטם. לשון הר"ב בנין אטום וסתום להיות יסוד שעליו מעמידין הכתלים. וז"ל הרמב"ם בפירושו אוטם הוא בנין אטום שבונין בגוף הקרקע יסוד ועליו מעמידים הכתלים. ע"כ. ומן התימא הוא האיך סליק בחושבנא מאי דהוה בארעא שאינו נראה. דרום מאה משמע שכך הוא ברומו של עולם הנראה לעינים לא עם מה שהוא בארץ

מתחת. והרר"ש כתב וז"ל האוטם שש אמות המפתן גבוה מהארץ שש אמות בבנין אטום חומה סתומה. וצ"ל מעלות היו בהאולם שמהם [עולים] על המפתן ומורדות בהיכל לירד בהן מהמפתן ע"כ. והכ"מ נלחץ להעמיד גם דברי הרמב"ם שבחבורו על דעת הרר"ש. מדכתב בפ"ד מהל' ב"ה גובה ו' אמות אטום סתום כמו יסוד לו אמר שיש לדון מזה שסובר שלא היה מובלע בקרקע ליסוד ממש שהרי כתב כמו יסוד והיינו כדברי הרר"ש. כ"כ הכ"מ. ואני תמיה עליו שא"א שדעת הרמב"ם כדברי הרר"ש. שהרי בפ"ו כתב המקדש כולו לא היה במישור כו'. ומונה והולך המעלות שממקום למקום במעלה ההר ומסיים שהאולם וההיכל כולו בשוה ומבואר שכן הוא מהא דאמרן בפ"ב משנה ד' שקרקע ההיכל גבוה כ"ב אמה יותר מקרקע רגלי [הר] הבית ע"ש. ומזה ודאי קשיא על הרר"ש שאותו החשבון הוא תלמוד ערוך בפ"ק דיומא (דף ט"ז) כמ"ש שם אלא א"כ נאמר שראיית האוטם יחשוב לראיית חלל ההיכל עצמו. וזה דוחק. ומ"מ ודאי דלהרמב"ם ליתא שהרי כתב בהדיא שהאולם וההיכל בשוה. לכן נ"ל שאוטם הזה הוא ג"כ אל האולם והן הנה הי"ב מעלות שמעזרת ישראל אל האולם רום מעלה חצי אמה נמצא כל הגובה ו' והוא האוטם ואע"פ שאפשר שעליה לא היתה לו לאולם ולא היה נכלל בכלל הרום כולו. מ"מ זה האוטם היה לו ג"כ ולא היה להיכל אוטם זולתו. וא"ת א"כ שזה הוא האוטם מה בנין שייך בו שהרי גובהו של ההר עצמו הוא זה. ל"ק שהיה צריך עכ"פ לבנין כמו חומה סביב ההר לבל ימוט. ושלא יפלו העפרורים כדרך הר או תל גבוה ושוה בלתי משופע וכדרך שכתבתי בחיל פ"ב משנה ג'. וזאת היא שתהיה סברת הרמב"ם ג"כ. והיינו דדייק בחבורו לכתוב כמו יסוד לו לפי שבאמת אינו יסוד ממש. שהרי אל העבר מזה נראה על פני הארץ אבל לא כהרר"ש שכתב שזה האוטם מתחיל מן ההיכל ולפנים. דליתא אלא מן האולם הוא שהתחיל. וגם לשון הרמב"ם שבפירושו נמי ניחא שבערך אל העבר מזה של האוטם שהוא מצד האולם וההיכל הרי הוא בנוי בגוף הקרקע כי שם אינו נראה על קרקעית האולם וההיכל ונמצאו דבריו שבחבורו ובפירושו כולם מכוונים באמת ויושר. ועכשיו שקרקעית האולם וההיכל בשוה מסכים זה מאד למאי דכתבי' להרמב"ם במשנה ג' שמדיוטא האמצעית שבג' שורות התאים היו נכנסים להיכל שכן אותה דיוטא שוה ג"כ לקרקעית האולם שממנו נכנסים לפשפש שהדיוטא התחתונה היתה כנגד האוטם כמ"ש שם. אלא שעדיין אותה הסברא דלעיל בענין דיוטא האמצעית הוא דוחק מטעם אחר דכיון שהאולם היה עודף מכאן ומכאן כנגד התאים לכנוס ממנו אליהם והיה שוה לקרקעית ההיכל בגובה האוטם. למה זה נדחוק עצמנו שלא להעמיד גם התאים בשוה לקרקעות ההיכל ושהיו עומדים על בנין

האוטם כמו ההיכל ומהאולם נכנסים לדיוטא התחתונה וממנה להיכל שהיו התאים ג"כ שוים לקרקע ההיכל והאולם. וכמו שהוא לפירש"י. אבל המשנה לחצו להרמב"ם לפי דרכו שמפרש חמש התאים זה אצל זה עם הכותלים ולא מצא חמש פתחים. אלא לתא שבדיוטא האמצעית משא"כ לרש"י שא"צ לכל זה ולעיל הארכתי למדי:

אמה כיור. פי' הר"ב לפי שהיתה טוחה זהב כו'. נקרא כיור. ועיין במשנה ז' פ"ג דעבודה זרה:

ואמתים בית דלפה. פי' הר"ב תרגום במחברת בית לופי ואין לתמוה כו'. ואם היתה התקרה סמוכה לה. לא היו ציוריה נראות ונכרות כל כך. וצ"ל שהציורים שבאמת כיור היו מבחוץ הכותל. וזה דוחק לפי מה שפירש הר"ב עצמו בכיור שהיתה טוחה בזהב שכפי הנראה אין טיחת זהב אלא בפנים. ואי מבחוץ קא מיירי למה לו לכתוב שהיה טוח בזהב דמנליה הא. וצ"ל דאה"נ דלאו בדוקא נקט טוח בזהב. אבל הרמב"ם כתב וז"ל דלף שם [נפילת] המים מן [הגגים] והיה נהוג אצלם בבנינם לעשות לבית שני [גגים] קרוי למעלה מחבירו ונותנים בין שניהם מעט הרחקה וקורים אותו החלל בית הדליפה על שם הדלף. כדי שאם יטיף הקרוי העליון יעמדו המים באותו החלל. ע"כ:

מעזיבה. פי' הר"ב הטיט וכו'. ועמ"ש במשנה ז' פ"ק דסוכה:

משנה ז

אמה טרקסין. כתב הר"ב ולא הכריעו בו חכמים כו'. לפיכך עשו בבית שני שתי פרוכות. הארכתי בזה בס"ד ברפ"ה דיומא:

כותל ההיכל שש והתא שש. הקשו בתוס' פ"ה דיומא דף נ"ב. וכן ברפ"ד דב"ב דהכתיב (מלכים א ו':ו') היציע התחתונה חמש באמה רחבה [ולפירש"י דמתני' ד'. ה"נ התאים שבבית שני. כך מדתם כמ"ש שם] וי"ל דהכא מיירי בתא האמצעית דכתיב (שם) והתיכונה שש באמה רחבה כי מגרעות נתן לבית סביב. ועשו את חומת ההיכל במערב למטה שבעה אמות והוצרכו לגרוע ממנה אמה נגד תקרת התא אמצעי להניח ראשי קורות על אותה כניסה ושוב הוצרכו לגרוע עוד אמה כנגד תקרת תא הג'. והיינו דתנן התחתונה רחבה חמש כו'. והכא כנגד התיכונה קא חשיב. וא"ת ואמאי לא קא חשיב למטה כותל ההיכל ז' והתא ה' ואידי ואידי חד שיעורא הוא וי"ל דניחא ליה למחשב במקום שהיה כותל ההיכל ו' כמו כותל היכל של מזרחי שהיה כמו כן ו' ע"כ. ולסברא זו שמוסיפין אמה על עובי הכותל מפני המגרעות יש ליישב ג"כ להרמב"ם דקא חשיב כותל המסיבה חמש היינו בלא המגרעות אלא שלהרמב"ם צ"ל ששתי אמות הוסיפו מפני שתי המגרעות. ולא קא חשיב אלא מן המגרעות ולמעלה במקום שהיתה שוב שוה

ועולה בשווי שאין טעם לומר להרמב"ם שמן יציע אמצעית קא חשיב. [*ומ"ש הר"ב בכאן בחשבון כותל היכל ותא וכותל תא הוא שלא בדקדוק שא"כ נותר מדת כותל הרביעית אבל כמו שפי' לעיל במשנה ג' הוא נכון]:

האולם עודף עליו ט"ו אמות מן הצפון כו'. לשון הר"ב שכותל האולם עביו חמש אמה והאולם עשר אמות לצפון. וכן לדרום. דעתו כדברי הרמב"ם בחבורו פ"ד מהל' ב"ה. האולם היה מעדיף לכל רוח צפון כנגד התאים עד מקצוע המערבית והיה תוכו עשר אמות וכותלו ה' אמות וכן לדרום. והיינו דאדתנן לקמן ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו כתב הר"ב ולא אתפרש לי היאך. שהרי מאה על מאה היה בשוה הא קמן שסובר הר"ב שהאולם היה מעדיף לכל רוח צפונית ורוח דרומית כמו שסובר הרמב"ם. והנה השיג עליו הראב"ד וכתב כל זה הבל ורעיון רוח. שלא היה שם כותל לאולם כלל וטעות גדולה היא זו שלא היה לאולם אלא כותל המזרח שלפני ההיכל ועל כן אמרו ההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו ורוחב האולם נמנה ברוחב ההיכל עכ"ל. והכ"מ התנצל להרמב"ם עם מ"ש בפי' המשנה היה כל ההיכל מאה על מאה. אבל היו מטין הבנין מעט צר לצד המערב וכשימשך לצד המזרח מתרחב כדמות הארי. שהוא רחב מלפניו וצר מאחריו. ולפיכך אין לייחס טעות להרמב"ם ממה ששנינו צר מאחריו כו' שכל עצמו של הראב"ד לייחס לו טעות הוא ממה ששנינו כן ולפי פירושו אינו ענין לנדון שלנו כ"כ הכ"מ. ולי לא סגיא בהכי. שאע"פ שהרמב"ם יפרש צר מאחריו שהיו מטין כו'. עכ"ז אני אומר שלא נמלט מהשגה לפי שנשיב אמרים לו מי יכריחהו לפרש כן שהיה האולם מעדיף כנגד כל שתי הרוחות צפון ודרום ואי איתא שכדבריו כן הוא היה לתנא דמתני' לכלול כל החשבון כאחד ולמתני מן הצפון לדרום מאה אמה כותל האולם חמש והאולם עשרה כותל המסבה חמש כו'. וכן עשה הוא בחבורו שכתב מן הצפון לדרום מאה אמה עובי כותל האולם חמש ומכותל אולם עד כותל הקדש עשר אמות וכו'. ואע"פ שיש לתרץ דמש"ה לא נקט התנא האולם וכותל בחשבון הצפון והדרום לפי ששם האולם הונח על מה שלפני שער הבית והוא במזרח. ואין צודק שם אולם לצפון ודרום אלא מפני שנמשך מן המזרח בלבד. והיינו דדייק נמי הרמב"ם בחבורו לכתוב ומכותל אולם עד כותל הקדש עשר. ולא כתב והאולם עשר. וזה לפי שלא יצדק שם אולם. אלא במזרח שהוא לפני פתח הבית. אמנם כן הוא יפה לתרץ אילו כבר היה מוכרח שהאולם הוא מעדיף לכל ב' הרוחות צפון ודרום והיה קשה א"כ למה לא יכלול התנא הכל בחשבון אחד כאמור על זה היה התירוץ עולה כהוגן דמשום דשם אולם לא הונח בהחלט אלא על שלפני הפתח. והוא מזרח. ולפיכך ראה התנא שלא להכניס האולם בחשבון צפון

ודרום. אבל אם אין לנו מכריח שיכריחנו לפרש כך ונוכל לומר שלא היה אולם בצפון ודרום כנגד התאים כלל יהיה א"כ לפי זה מה שלא כייל התנא חשבון אולם בצפון ודרום מאמת ג"כ שלא היה שם אולם כלל. שאע"פ שבהחלט לא נקרא אולם מ"מ יוכל התנא להשאילו לו ג"כ שם אולם לאותו הריוח הנמשך ממנו לצפון. וכן לדרום [*או יקראהו בשם אחר]. ולפיכך לא נמלט הרמב"ם מההשגה על סברתו זו. ומה שחשב הכ"מ שכל עצמו של הראב"ד לייחס טעות להרמב"ם שהוא בלבד ממה ששנינו ההיכל צר מאחריו כו'. לא כן הוא שמלבד אותה משנה יש להשיג עליו. לפי שאין מי שיכריחנו להעדיף האולם בכל צד. והכי דייק הראב"ד וכתב ועל כן אמרו ההיכל צר מאחריו כו'. שלא מן המשנה הזו בלבד באה ההשגה אלא הביאה לראיה בלבד וההשגה במקומה בלאו הכי היא וכדכתיבנא. ולפיכך הנכון לומר שלא היה האולם מעדיף כלל אלא במזרח במקום שהוא ולא נמשך כלל אצל התאים לצפון ודרום וכסברת הראב"ד. וז"ל הרר"ש צר מאחריו שבעים אמה ורחב מלפניו מאה אמה. ע"כ וכן בבנין העתיד נאמר ביחזקאל סימן מ"א והבנין אשר על פני הגזרה פאת דרך הים רחב שבעים אמה וארכו תשעים אמה אבל מ"מ בארך תשעים אמה הנזכר בכתוב אין לנו הכרח שהיה כמו כן בבית שני אלא נראה יותר שהשבעים רוחב לא היה אלא בכל משך ארך התאים שהיו מגיעים כנגד שער ההיכל והיה א"כ האורך ארבע ושמנים אמה שהאולם עוד י"א אמה וכותלו חמש אמות למלאות אורך כל הבית מאה באמה. ומה שבבית העתיד יהיה זה הרוחב שבעים באורך תשעים. לפי ששם נאמר ואשר מונח בית צלעות אשר לבית וגו' ורחב מקום המונח חמש אמות שביאורו שהיה לפני התאים במזרח מקום פנוי שאין שם שום דבר כלל. אף האולם לא היה שם אלא מקום פנוי בלבד ויכולין לבא שם מן החצר היא העזרה החיצונה הסובבת בבית העתיד ושם פתח התאים. שהוא הפשפש. והיה זה המונח חמש אמות. והיו התאים באורך פ"ה כמו שבארתי בס"ד בארוכה בחיבור צורת הבית סי' ס"ד ונמצאו תשעים אמה אין רוחבן רק ע' ומן אלו התשעים ואילך היה האולם מעדיף בעשרה הנותרים מן האורך שממערב למזרח שהיה עודף על השבעים רוחב עוד ט"ו לכאן וט"ו לכאן. אבל בבית שני לא נזכר שום דבר מן המונח הזה. אע"פ שהרר"ש נסתפק אם היה מונח בבית שני ואחרי שלא נזכר במשנה נראה יותר שלא היה שום מונח אלא מן האולם היו נכנסים לתאים והיה האולם בעצמו לפני התאים מזה ומזה והיה עוד עודף עליהן ט"ו לצפון וט"ו לדרום והיה העודף הזה במשך ממערב למזרח ט"ז אמה. כשיעור כותל האולם חמש והאולם י"א ונשארו א"כ מארך הבית פ"ד אמה שרוחבן ע' אמה:

והוא היה נקרא בית החליפות. כפי הנראה קאי על הט"ו אמה העודפות מזה ומזה. שאלו בלבד הוא מה שהיה נקרא בית החליפות וכ"נ לשון הרר"ש שכתב. מלבד החליפות צריך להרחיב כותל האולם לצפון כנגד התא והמסבה וכותלם. [ולדרום] כנגד התא והורדת המים [וכותלם] שהן י"ט אמות מזה ומזה. עד כאן. ור"ל מלבד כותל ההיכל שהוא שש מזה ומזה. שכל שכן שהיו כותלי האולם מתרחבים לפני כותל ההיכל. שמזה ומזה:

וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו. הר"ב כתב דלא אתפרש לו האיך. וכבר פירשתיו בס"ד:

פרק ה

משנה א

מקום דריסת ישראל כו'. עיין במשנה ח' פ"ק דכלים:

בית הכפרת. פירשתי במשנה א' דפ"ק:

משנה ב

הכבש והמזבח ששים ושתים. קא מני ואזיל מדרום לצפון:

ששים ושתים. בפ"ו דזבחים דף ס"ב. מייתי לה. ופריך דשתין וארבע הוו דהתנן [משנה ג' פ"ג דלעיל] כבש היה לדרומה של מזבח ארך ל"ב ומשני נמצא פורח אמה על יסוד ואמה על סובב. ולמאי דמפרשינן לעיל רפ"ג דאין יסוד לדרום מסיק בגמ' פ"ה דזבחים דף נ"ד דה"ק פורח אמה כנגד יסוד. ופירש"י במקים שהכניסה של יסוד ראויה להיות ונמצאו שתי אמות נבלעות לתוך ל"ב של מזבח שהיה נכנס לתוך הפנימי שכנגד בליטה שהיסוד התחיל בה [לאכול] בדרום אמה אחת:

מן הטבעות לשלחנות ארבע מן השלחנות ולננסין ארבע. פירש"י במס' יומא פ"ק דף י"ו. דמקום שלחנות עצמן נמי ארבע לפי שהיו שמנה. כדתנן במשנה ד' פ"ו דשקלים. וכשאתה נותן ארבע. בראש ארבע. נמצא ארבע זו אצל זו ברוחב. וכן דעת התוס' שמפני כן נדחקו ליישב הא דתנן במשנה ד' פרק ג' דתמיד. על שלחנות של שיש שבין העמודים. והא הכא תנן מן השלחנות ולננסין ארבע. וכתבו דאעפ"כ קרי ליה בין העמודים כו'. כמ"ש שם בשמם. אבל ל' הרמב"ם בפ"ה מהל' ב"ה לא העתיק לישנא דמתני' מן הטבעות כו'. אבל כתב מקום השלחנות שמנה אמות כו' ושמנה שלחנות היו כו' וכתב הכ"מ דה"פ דמתני' מן הטבעות למחצית השלחנות ארבע וממחצית השלחנות לננסין ארבע. ע"כ. וכן גם רש"י עצמו כמסתפק לומר שאפשר שמקום השלחנות כלול עם מקום

הננסין. וששמע שכן הוא. ומעתה אין לתמיהת התוס' שום מקום כלל. אחרי שמקצת מהשלחנות סמוכים היו אצל הננסים שבהן תולין ומפשיטין כו':

והמותר בין הכבש לכותל ומקום הננסין. התם ביומא פירש"י מאה ועשר מנה במשנה מן הכבש לצפון נשארו מקל"ה של רחב העזרה כ"ה ונתנו לשולחנות ארבע. ונשאר כ"א. אותן תחלוק למקום הננסין החצי והחצי בין כבש לכותל. והרמב"ם שאינו מוסיף ד' לשלחנות על מנין ק"י שבמשנה ונמצאו כ"ה מותר. מחלק אותן לחצאין לננסין ובין כבש לכותל. וכ"כ שם בחבורו בית המטבחיים י"ב אמות ומחצה. ובין הכבש לכותל דרומית י"ב אמה ומחצה. גם הרר"ש כתב והמותר הוא כ"ה אמות פרוס אותו בין כבש לכותל מזה ובין מקום הננסין מצד אחר. ע"כ. ומדברי כולם למדנו דמזבח בצפון נמי קאי שכל המדות שמן כותל צפוני עד המזבח הם ששים ושתים ומחצה שכל המנינים שנמנו במשנה מן המזבח לטבעות וכו' עולים מ"ח. ולפירש"י עוד תן עליה ד' לשולחנות הרי נ"ב. ועוד הננסין עשרה ומחצה הרי ס"ב ומחצה. מה שיש מקיר המזבח ולכותל צפון העזרה. וכל חצי העזרה הוא ס"ז ומחצה שהוא חצי קל"ה. נמצאו חמש אמות מהמזבח עומדים בצפון העזרה. ולהרמב"ם שאין לנו אלא מה ששנינו במשנה מן המזבח לטבעות כו' שעולים מ"ח. ואין מוסיפין לשלחנות אבל במקום הננסין מוסיפין עד י"ב וחצי. וכן נראה להרר"ש. נמצא מה שיש מקיר המזבח עד כותל צפון העזרה ששים ומחצה ויותרו מצפון העזרה שבע אמות שאוכל בהן המזבח. והיינו דכתבתי במ"ט פ"ג דיומא דלתנא דמדות מזבח בצפון נמי קאי. ותימה דבמ"ה פ"ב אמרי' דסתם מתני' דמדות ראב"י ובפ"ג דיומא מ"ט כתבתי דלראב"י מזבח לאו בצפון קאי כלל. ומיהו כבר כתב רש"י שם פ"ק דיומא דלמאי דאמרי' סתם מתני' דמדות ראב"י היא שצריך לפרש שמהמותר ששנינו אי אתה נותן בין כבש לכותל אלא חמש אמות ומחצה. והכבש והמזבח ששים ושנים הרי המזבח כולו בדרום קאי. אלא שלרש"י עצמו אינו שוה לפרש כן דאי תימא הכי שאין הנותר מחולק לחצאים ה"ל לתנא לפרש. וכיון שלא פירש צריך אתה לחלקו לחצאין. וגם הוקשה לו עוד מהסוגיא דהתם. ולפיכך מסיק דל"ג כלל התם בגמ' דף י"ז דש"מ סתם מדות ראב"י היא. וזו היא ג"כ דעת הרמב"ם כמ"ש בפ"ג דיומא. אע"פ שדעת התוס' שאין למחוק מהספרים ש"מ ראב"י היא עם שיש דוחק בזה שלא לחלוק הנותר לחצאין. אנו נאמר שלהרמב"ם לא גרס לזה כלל וכדעת רש"י. והא דכתב הרמב"ם עצמו לעיל בפ"ב מ"ה שכן ביאר הגמ' דמדות דראב"י היא. לאו הך דהכא היא אלא על אותה משנה הוא שאמרו כן שם לעיל מיניה בדף ט"ז. ואע"ג דקאמר התם מאן תנא מדות ראב"י היא לאו כללא הוא דהיכא דלא מצית מוקמא כוותיה כי הך דהכא לא קאמר כלל דתצטרך

לדחוק ושלא לחלק הנותר לחצאין מה שאינו כן לפי משמעות המשנה כי היכי דתיקום כראב"י. אלא מתני' כפשטה דתחלוק הנותר לחצאין. ולא ראב"י היא:

משנה ג

שבצפון. נ"א שבדרום והכי מייתי לה בפ"ק דיומא דף י"ט. וכן העתיק הרמב"ם בפ"ה מהל' ב"ה. וכן אתה מוצא ג"כ בשערים שבהר הבית ושבעזרה ששנויין שבדרום ברישא במ"ג וד' דפ"ק. ונראה בעיני שגירסת הספר נשתבשה לגרוס שבצפון אחרי שתשמישי אלו הג' לשכות כולם לקרבנות הם ועיקרם בצפון:

לשכת המלח לשכת הפרוה כו'. מדלא תנן הכא שבדרום סמוכין למערב. כדתנן גבי השערים בסוף פרק ב'. שמעינן דהכא ממזרח למערב קא חשיב דרך כניסת העזרה. וכן ראיתי בציורו של פירוש הרמב"ם שמסדר לשכת המלח סמוך למזרח ואחריה לשכת הפרוה כו':

לשכת הפרוה שם היו מולחין עורות קדשים. כתב הר"ב אדם מכשף ששמו פרוה כו' ע"י מכשפות. ואני תמה שיקיימו בקדש בנין הנעשה ע"י כשוף. ובפ"ג דיומא מ"ו השמיט הר"ב שבנאה ע"י מכשפות וכן שם בפירש"י דף ל"ה לא נזכר שבנאה ע"י מכשפות. והרר"ש כתב שלכך נקראת הלשכה פרוה על שם עורות הפרים שבה דומיא דחברותיה שנקראו על שם מעשיהן וזכר לדבר זהב פרוים שדומה לדם הפרים. אבל בית טבילה שעל גבה. פרוה מגושא בנאו ועשאו דומה לדומה בית טבילה בחול שבנו ע"ג שער המים. ע"כ:

ועל גגה היתה בית הטבילה כו'. כתב הר"ב לפי שהיתה מקודשת כו'. ובמסכת יומא פ"ג מ"ו תנן ובקדש היתה משמע ודאי דהיא עצמה היתה בקדש. ולזה נתכוין ג"כ הר"ב ולא שבא לומר שהיתה בנויה בחול אלא שהיתה מקודשת. וכמו שהעמיד בעל התמונה שהזכרתי לעיל. דמשנה דיומא דייקא שהיתה בקדש. וגם במשנה דהכא משמע שכולן היו בעזרה עצמה. ועוד מהא דתנן במס' מ"ש פ"ג מ"ח משמע דכשהיא בנויה בחול גגותיהן לא נתקדשו כלל. אע"פ שתוכן קדש כשפתוחות לקדש:

לשכת המדיחין ששם היו מדיחין קרבי קדשים. ויש לתמוה דבמ"ד פ"ו דשקלים תנן שעל השלחנות של שיש היו מדיחים את הקרבים ומפני כן לא סגי מאי דכתבו התוס' פ"ק דיומא [דף י"ט ע"ב] דבשר קדשים מדיחין על שלחנות. אבל קרבי קדשים שיש בהן פרש ומאיסי מדיחין אותם בלשכת המדיחין. ע"כ. דהא בשלחנות תנן נמי מדיחין הקרבים. וכך העתיק הר"ב לעיל פ"ג מ"ה. ועוד במ"ה פ"ג דתמיד. ותו תנן בתמיד פ"ד מ"ב והקרבים מדיחין ג' פעמים במעוטה על שלחנות של שיש כו' והתוס'

בעצמם העתיקו כן פ"ק דיומא דף ט"ז [ע"ב]. והרמב"ם אע"פ שבפ"ה מה' ב"ה. כתב ובו שלחנות של שיש שמניחין עליהן הנתחים ומדיחין את הבשר לבשלו וכו' הנה בפ"ו מהל' מעשה הקרבנות העתיק הא דפ"ד דתמיד שהקרבים מדיחין כו' על שולחנות כו'. וראיתי להמפרש למס' תמיד שם בפ"ד הרגיש בקושיא זו דהתם תנן והקרבים מדוחין על שלחנות כו' והכא תנן לשכת המדיחים ששם היו מדיחים קרבי קדשים ותירץ דקרבי קדשים דהכא היינו כרס וכדתנן נמי התם והכרס מדיחין אותה בבית מדיחין הקרבים מדיחין פעם ראשונה בלשכת מדיחין בצנעה. לפי שמלוכלכין הרבה בפרש. ואח"כ מדיחין ג"כ עוד במיעוט שלחנות [*גירסתו אינה במיעוטה על שלחנות דל"ג על ומפרש בשלחן קטן של שלחנות כו'] להדיחם יפה והכרס שהיא רחבה וחלקה מדיחין אותה פעם אחת בבית מדיחין. ע"כ:

ומשם מסבה עולה. נראה בעיני שבלשכת המדיחין זו היתה לה שני פתחים לעזרה הפתח הא' המשמש ללשכה עצמה למלאכת ההדחה לכנס ולצאת בה. והפתח האחר היה במקום שהוא סמוך לשל פרוה ובפתח ההוא מיד היתה המסבה הזאת שלא יתכן בעיני לומר שהכ"ג יעלה לבית טבילתו דרך מקום שמדיחין בו אלא כדפרישית. ולדעתי היתה המסבה במעלותיה מצד שאל המדיחין מחולקת במחיצה שהעולה עליה בבל יראה לתוך המדיחין. אבל מתחתית המעלות היו יכולים להשתמש שם בבית המדיחין ולפיכך תנן משם כו':

משנה ד

שבדרום. נ"א שבצפון והכי מייתי לה בפ"ק דיומא דף י"ט וכמ"ש לעיל:

לשכת העץ לשכת הגולה לשכת הגזית לשכת העץ כו'. וכסדר הזה מייתי לה שם ביומא והרמב"ם בחבורו פ"ה מה' ב"ה העתיקם בהפך לשכת הגזית לשכת הגולה לשכת העץ לשכת הגזית שבה סנהדרין כו'. ונראה בעיני דלאו דה"ל גירסא אחרת כי לא מצאנוה כן בשום נוסח אבל נ"ל שלכך מהפך הסדר דמתני' קשיתיה דתנן והיא היתה אחורי שתיהן. ואי איתא דסדרן שבמשנה הוא ממזרח למערב. כמו אותן שבמשנה הקודמת לא היתה אחוריהן אלא לפניהן מש"ה ניחא ליה להרמב"ם לומר דתנא קא חשיב דרך שמאל כה"ג דתנן במשנה ג' פ"ג דתמיד. שהוא מקיף והולך בדרום העזרה ממזרח למערב בג' לשכות הקודמות ומקיף כל מערב וסובב סובב הולך אל צפון ופניו למזרח עד שמגיע לג' לשכות הללו שבצפון ולשכת העץ שהיא מערבית להם פוגע בה בראשונה ולאשמעינן הא קתני שהיא אחורי שתיהן לומר שלא חשבן ממזרח למערב כמו הקודמים. זה נ"ל בדעת הרמב"ם. ועי' עוד מזה לקמן:

לשכת העץ אמר ראב"י שכחתי כו'. עיין בפי' הר"ב משנה ה' פ"ב:
אבא שאול אומר לשכת כ"ג. כתב הר"ב לשכת פרהדרין כו'. הכי מסיק בגמ' פ"ק דיומא דף י"ט וצריך טעם למה נקראת לשכת העץ וראיתי בהשגות הראב"ד פ"א מה' ב"ה שכתב שהיתה של עץ והוקשה לו מלא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח שאסרה התורה נטיעת כל עץ. וכמ"ש במשנה ג' פ"ק דתמיד. וניחא ליה דלא אסרה התורה אלא אצל מזבח ה'. והיא עזרת כהנים משער נקנור ולפנים אבל בעזרת נשים ובהר הבית מותר. עכ"ד. ולא יכולתי לעמוד עליהן שאם הוא אומר שמשער נקנור ולהלן אסור יהיה בכלל האיסור אף עזרת ישראל ששער נקנור בתחלת עזרת ישראל הוא שאין שער בין ע"י לעזרת כהנים. וא"כ הא דכתב עזרת כהנים לאו למעוטי ע"י אתא. אלא לאפוקי ע"נ. וכדמסיים למלתיה וקשיא לי דלפום מאי דתנינן הכא לא היתה לשכה זו כלל בעזרת נשים דבעזרת ישראל אנן קיימין. וכן קשיא לי על הכ"מ שגם הוא מיישב ע"פ זה הדרך של הראב"ד [*ועיין בפ"ב משנה ו'] ומ"ש עוד הכ"מ דיש לתרץ דלשכת כ"ג לא היתה קבועה בבנין. אלא בלא בנין וכי הא שכתבתי בשמו לעיל ספ"ג זה ג"כ דוחק שאע"פ שי"ל שלא היה צריך קביעות. כיון דלכ"ג נעשה לצורך ז' ימים שמפרישין לפני יוה"כ. והוא אחת בשנה. מ"מ ממשנתינו לא נראה כן. אלא שהיתה לשכה קבועה דומיא דאינך. ומ"ש עוד הכ"מ די"ל שלשכת כ"ג לא של עץ היתה אלא בנין אבנים. ולא נקראת של עץ אלא מפני שהניחו בה עצים איזה פעם וכתב דטעמא דמסתבר הוא. דאל"כ למה נשתנית לשכה זו לעשותה של עץ יותר משאר לשכות שהיו של בנין. עכ"ד. וזה דוחק גדול שע"י שלפעמים היו מניחין בה עץ תהיה נקראת כן מלבד דאעיקרא דדינא פירכא לומר שהיו מניחים עץ בלשכה המיוחדת לכ"ג. ומאי דדייק מה נשתנית לשכה זו לעשותה של עץ אפשר לי לתרץ שנעשה כן כדי שלא תזוח דעתו עליו וכדאמרינן נמי במסקנא דגמרא פ"ק דיומא דף י"ט. שמטריחין עליו מדרום לצפון ומצפון לדרום. כדי שלא תזוח דעתו עליו להתגאות בכתר כהונה. אבל של סנהדרין דגזית היתה שלא שייך שם הזחת דעת הואיל ורבים הם גם הראש שבהם לא יזוח דעתו כיון שאינו דן יחידי. ועוד שכבר דעתם נחה ולא זחה כשראו לפניהם החצי מלשכתם שבנויה בקדש כדלקמן. ושם אינם רשאים לישב וכ"ש שראו המקדש לפניהם. ואינן כדאים לשרת שם בקדש. משא"כ בכהן גדול שאין כל אלו ואפשר לחוש שתזוח דעתו עליו. ולכך נעשית של עץ. וא"כ הדרא קושית הראב"ד לדוכתא מהא דלא תטע לך אשרה כל עץ. כוון דמשנתינו בעזרת ישראל שנויה. ולכן נ"ל דלא של עץ היתה ונקראת לשכת העץ היינו טעמא לפי שבה מפריכין כהן גדול ז' ימים לפני יוה"כ ואשכחן נמי דמפרישין אותו ז' ימים לפני שריפת הפרה ותמן תנינן

ברפ"ג דפרה שמפרישין אותו ללשכה שעל פני הבירה ובית אבן היתה נקראת לפי שכל מעשיה היו בכלי אבנים כדפי' שם הר"ב. והלכך הסבו שם לשכה זו שהיא להפרשה דיוה"כ לקרותה לשכת עץ היפך בית האבן של הפרשת הפרה לומר שמעשה יוה"כ אינם בשל אבן דוקא. והרי טעם אחד כתבו התוס' ברפ"ק דיומא דלהכי לא היו מפרישין כ"ג לפני יוה"כ במקום הפרשתו לפרה דהואיל ונקראת בית האבן להיכרא שכל מעשיה באבנים. ואי מפרישין שם כ"ג לפני יוה"כ אז לא ה"ל היכרא לפרה. ע"כ. וכיון דמשום היכרא לא הפרישוהו בבית האבן. א"כ קריאת שם לשכת העץ ללשכת דיה"כ עביד נמי היכרא לומר דזו מעשיה בכל דבר אפילו בשל עץ משא"כ דפרה שאין מעשיה אלא בשל אבנים. ומש"ה אף לדס"ד דלא זו לשכת פרהדרין. אלא בדרום הוא אצל בית הטבילה שעל שער מים. וזו שבצפון של בית אבטינס היא ונקראת במשנתנו לשכת כ"ג לפי שבכל ז' הימים היה הולך שם ללמוד החפינה. היתה ג"כ נקראת של עץ מה"ט דפרישית דלהוי היכרא לשל פרה ולפי שללשכה האחרת היתה שמה עליה לשכת פרהדרין שזה שמה אשר יקראו לה מצד שהיא מיוחדת לכ"ג כדמפורש בריש יומא. מש"ה הסבו שם לשכת העץ לזו הלשכה השניה של כ"ג שבזה השם שמענו שהיא שייכא לכ"ג. שהיא נקראת של עץ בהיפך אותה דשל אבן ולהיכרא. וכ"ש דלמסקנא כדפי' הר"ב והרמב"ם דזו דמשנתינו היא של פרהדרין דניחא לקרותה של עץ. כך נ"ל. אלא דאכתי איכא למידק הואיל ואמינא דבעזרת ישראל קיימא היאך היתה דירת כ"ג שם שבעת ימים בתמידות והלא אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד דמשום האי טעמא כשהוא קורא ביה"כ שקודם שמביאין לו ס"ת הוא יושב היה זה בע"נ דאילו בע"י אינו רשאי לישב. כדכתב הר"ב ברפ"ז דיומא. אבל גם זה בעיני לא יפלא שאע"פ שהיתה בנויה בקדש היתה פתוחה לחול ותנן במשנה ח' פ"ג דמעשר שני. הלשכות הבעיות בקדש ופתוחות לחול תוכן חול. ולא היה לזו פתח כלל אל הקדש משא"כ לשכת הגזית דלקמן. והיו לה מעלות אשר יעלו עליה מן החול שהיא נמוך ממקומה של הלשכה שהיא בעזרה. וכמו שאפרש בס"ד לקמן בלשכת הגזית:

והיא היתה אחורי שתיהן. ללשכת הגולה ולשכת הגזית. רש"י פ"ק דיומא [דף י"ט]. ובשלטי הגבורים פכ"ג מדקדק לומר שכיון התנא בלשונו זה לומר שלשכה זו היתה אחורי כל אחת משתיהן ובענין זה שלשכת הגזית היתה במזרח לפני שתיהם שלשכת הגולה ולשכת העץ היו בנוין אחורי לשכת הגזית בשוה. והיתה לשכת הגולה לדרום של גזית ולשכת העץ בצפון של גזית. ונמצאת אומר שלשכת העץ אחורי דגזית ממש שהרי במערב שלה היא. וגם היא אחורי דגולה שהגולה היא בדרום. ונמצא שלשכת

העץ אחוריה לצפון עכ"ד. ובצורה שאני מצייר בסוף המסכתא תשכיל זה היטב. ומ"מ אע"פ שנסכים לדבריו בדקדוק הזה. לפי שנראה כך מדלא תנן והיא היתה האחרונה. אלא אחורי שתיהן. ש"מ שהוא כדברי השליט הזה. עכ"ז מה שכתבתי אני לעיל לדעת הרמב"ם דדייק מהכא שאין סדרן של אלו הלשכות כמו שהן סדורים במשנה כסדרן שסדורים הקדומות במשנה דלעיל. מוכרח ג"כ לפי שאם נאמר שסדרן כך הוא ושלשכת העץ במזרח היתה. לא יתכן כלל לשון אחורי. שתצטרך להעמיד דגזית במערב ולפני אלו השתים ואותה של גולה דרומית לשל עץ בענין שזו של עץ היא נסתרת במערב מפני דגזית. ובדרום מפני דגולה. ואעפ"כ לשון אחורי לא דייקא דלעולם הפנים הוא המזרח. והרי א"כ זו של עץ אינה אחורי ממש. משא"כ כשאותה של גזית במזרח הוי אותה דשל עץ במערב. ויצדק אחורי כהוגן. ומדלא תנן נמי והיא האחרונה אלא תנן אחורי שתיהן. איכא ודאי למשמע כדברי השליט הזה:

לשכת הגולה שם היה בור קבוע כו'. וקשיא לי מאי האי בור קבוע. ובס"א גרסינן בור הגולה. ובסוף מסכת עירובין בפירוש הר"ר יהונתן ראיתי שהעתיק לשכת הגולה שם בור והגולה קבוע בו והגלגל נתון עליו ע"כ. ולגירסא זו הגולה כמו וגלה על ראשה דזכריה ד' שפירש"י כמין ספל גדול עגול. ע"כ. והוא מה שאנו קורין בל"א עמיר ששואבים בו במקצת מקומות ע"י גלגל. [*וז"ל הראבי"ה ונראה שנקראת לשכת הגולה על שם הגלגל שבו משלשלים הכיור. כדי שלא יפסל בלינה ובני הגולה כרו שם בור לשקעו מפני שלא היה אז ים שעשה שלמה עכ"ל]:

ומשם מספיקים מים לכל העזרה. ל' הרר"ש בור הגולה מים מתוקים לשתייה. ואמת המים [*דבמשנה ב' פ"ג] להדחה:

לשכת הגזית שם היתה סנהדרין כו'. והיתה עשויה גזית לכבודם של הסנהדרין. וכתב הר"ב שהיתה חציה בחול וחציה בקדש. ובקדש היו מפייסין. ועיין על זה מ"ש במשנה ב' פ"ק דתמיד. ועוד היו מתאספים שם לקרוא את שמע כדתנן ספ"ד דתמיד. ולכל אלו התשמישין היה אסיפת עם רב ולפיכך ראוי לשומה גדולה הרבה יותר משתי האחרות שאצלה וכמו שתראה בצורה בס"ד. וצריך לומר שהמקום שהיא בנויה בו בחול היה ג"כ גבוה כגובה העזרה שזה אין ספק בו שהלשכה היתה קרקעיתה שוה. אבל במקום שפתוחה היא לחול היו מעלות שעליה עולין וממנה יורדין לחול. שהוא נמוך:

ודנה את הכהונה. לשון הרמב"ם ספ"ו מהל' ביאת מקדש ועיקר מעשיהם התדיר שהיו יושבין ודנין את הכהונה כו' ע"כ. והדין עמו דהא במשנה ב' פי"א דסנהדרין תנן שממנה

יוצאה תורה לכל ישראל. אלא הכא בעיקר מעשיהם התדיר שזה היו צריכין עכ"פ לבדוק את הכהונה. אבל הוראה אפשר שלא תבא כלל שלא יפלא דבר למשפט:

ודנה את הכהונה. ואת הלוים. כדמוכח משנה ה' פ"ד דקידושין וכדאיתא התם בגמ' [והמדפיסים השמיטו מהתוס' שלי *)כמו שנעשה בדבורים אחרים שאכתוב אותם במהדורות בס"ד] אבל נקט הכא כהונה בלבד לפי שזאת ג"כ עיקרית להם יותר מבדיקת הלוים. וגם יתכן שהלוים לא היו עושים יו"ט כמו הכהנים שזכו לעבודה:

ויום טוב היו עושין. פי' אותם שלא נמצא בהן פסול היו קוראים כל אחד ואחד לרעיו ומיודעיו ושמחים עמו. והיו ג"כ מודים ומשבחים להש"י כו':

וכך היו אומרים ברוך המקום כו'. על שם שלשכת הגזית נקראת מקום שעליה נאמר מן המקום אשר יבחר ה'. כדתנן במשנה ב' פי"א דסנהדרין ולפיכך היו מכנים עכשיו הש"י בשם מקום לומר שהוא המקום האמתי המגביל עולם ומלואו בכחו יתברך. אמנם לא הגבלת מקום. שלכך חזרו ואמרו ברוך הוא להורות זה שאע"פ שאמרנו והגבלנוהו בשם מקום על שהוא מקומו של עולם. הנה ב"ה מלהזכירו כן על שם הגבלת מקום כי אם מצד שהוא חיי העולם ומקיימו. כך נ"ל:

סליקא לה מסכת מדות